

A HAZAI FÉSÜSFONÓ- ÉS SZÖVŐGYÁR TÖRTÉNETE (1922-1945)

I. A VÁLLALAT MEGALAPÍTÁSA (1921-1922)

A magyar gyapjuipar helyzete

A XIX/XX. század fordulóján Magyarországon jobb minőségű fésűsfonalakat és azokból készült szöveteket nem állítottak elő, holott a textilipar hazájában Angliában, valamint Elzász vidékén, a textilipari termelés másik jelentős területén, a gyárak kiváló minőségben ontották termékeiket. Gyapjufésülőgép az országban még nem üzemelt, amikor már Németországban 3681 fésülőgép működött. Finomabb "kammgarn" szövetek előállításához szükséges fésűsfonalakat gyártó vállalatok csak 1913-ban létesültek Trencsénben és Temesvárott.¹ A hazai gyapjuipar egyrészt a bizalmatlan közvéleménnyel, másrészt minőségi problémákkal küzdött, mert a gyártási alapanyag, a nyírt gyapju, minősége a szakszerűtlen kezelés miatt nem felelt meg a textilipar támasztotta követelményeknek. Bár az első világháború alatt a hazai gyapjuipar rohamosan fejlődött, a mesterségesen felfokozott belföldi fogyasztás mégsem biztosította, hogy behozza lemaradását a nyugat-európai országok gyapjuiparához képest.

Az ország az első világháború után elmaradott textilipart örökölt, ráadásul a háború előtti textilipar termelési kapacitásának alig 42 %-a maradt meg. Az erdélyi, az északi és észak-nyugati nemzeti-ségi országrészekén települt gyapjuipari vállalatok nem tartoznak többé Magyarországhoz. A megmaradók az 1913. évi termelés értékének mindössze 10 %-át állították elő. A gyapjufonóorsók 2,6 %-a (1916 db), a szövőszékek 20,3 %-a (500 db) maradt meg. Előnyt csupán az osztrák és cseh textilgyárak versenyének megszűnése jelentett.² A juhállomány csaknem 3/4 részének elvesztése szintén súlyos gondot okozott, de még ezt a csekély gyapjumennyiséget is - feldolgozási lehetőségek hiányában - jórészt külföldre szállították, ahonnan fonalként, szövetként került vissza az országba.³

A háború utáni magyar iparban végbement szerkezeti változások következtében az élelmiszeripari ipari-termelési részesedése csökkent, míg a könnyűipari ágazatoké s ezen belül főként a textiliparé növekedett. A textilipar 1913. évi alig 5 %-os ipari részesedési aránya 1929-re több mint 14 %-ra emelkedett. Korlátlan fejlődés előtt állt, termelése messze kevesebbet tett ki, mint a belföldi fogyasztás szükség-

lete. Előretörését nagymértékben serkentette, hogy a magyar kormány is rátért - nem utolsósorban a hazai nagytőke nyomására - az autarkias gazdaságpolitika útjára. A protekcionista iparpolitika leginkább a textilgyárosoknak kedvezett, akik ezáltal belföldön háttérbe szoríthatták a külföldi termékeket.⁴

Az első világháborút követően az 1913-ban működő 83 gyapjuipari vállalatból alig több mint 10 üzemelt. Kormányintézkedések segítették elő ezért a hazai gyapjuipar ujjáteremtését. 1921. végén már 14 gyapjufonó- és szövőgyár 16047 orsóval és 587 szövőszékkal, két évvel később pedig 22 működött, és az orsó- és szövőszékszám mintegy megkétszereződött. Az ipari kapacitás bővítése jegyében alapították a Hazai Fésűsfonó- és Szövőgyár Rt.-ot is.⁵ Az állami kedvezmények (adóellen-gedés, vámkedvezmények stb.) méltán keltették fel a külföldi tőke figyelmét. A német tőke számára - a 20-as évek elején - a világháboru-ban megrendült pozícióinak megerősítésére, az elvesztett érdekeltségek helyébe, újak kiépítésére - kiváló lehetőségek mutatkoztak a délkelet-európai államokban, így Magyarországon is.⁶ A rendkívül olcsó munka-erő, az inflációs konjunktúra, majd 1924-től a behozatali tilalmak és vámok rendszerének protekcionista kiépítése számtalan alkalmat kínált. Hozzájárult az alapítási láz felkeltéséhez, hogy a behozatali tilalmak miatt - fésűsfonalakban és szövetekben - áruhiány keletkezett.⁷

A magyar és német tőke együttműködése, az alapítás körülményei

A belföldi fogyasztópiac kielégítése érdekében és a magas ha-szon reményében merült fel egy hazai fésűsfonó- és szövőgyár alapítá-sának terve. Az ötlet a Kohner bankháztól eredt, mely 1872-ben alakult meg, és 1876-tól részvénytársaságként működött. Az alapítók a ter-ménykereskedő Kohner-testvérek: Zsigmond, Károly és Ágoston voltak. A gyapjukereskedelemről származó vagyonuk 1929-re 12-13 millió P-re gyarapodott. A vagyon növekedésével a Kohner család ipari és mezőgaz-dasági érdekeltségeket is szerzett. A bankház tekintélyét annak köszön-hette, hogy érdekeltségi vállalatai részére - külföldi kapcsolatai fel-használásával - jelentős devizahiteleket folyósított. Károly halála után - 1894-ben - Adolf vette át a vezető szerepet. Mint a gyapju szakmában jártas ember, felismerte, hogy az első világháború után nagy üzleti le-hetőség rejlik egy jóminőségű szöveteket előállító fésűsfonó- és szövő-gyár alapításában. 1921-ben ezért tárgyalásokat kezdeményezett az Elberfelder Textilwerke és a Kammgarnspinnerei Stöhr Co. elberfeldi és lipcsei részvénytársaságokkal.⁸

Az 1920-ban alakult elberfeldi vállalat (Etag) Közép-Európa egyik legjelentősebb gyapju- és posztógyára volt. A Frowein család ve-zette vállalat 1922 végén 20 évre érdekközösséget létesített a Stöhr csa-lád irányította lipcsei fésűsfonógyárral. A Stöhr-Etag csoport közös ve-zető szerve az ekkor életrehívott A. G. für Deutsche Kammgarnherzeug-

nisse cég lett. Az első világháború utáni textiltermelési és értékesítési viszonyok a német textilgyárakat kedvezőtlenül érintették. Hiányzott a fizetőképes kereslet, és több területen termelési nehézségek mutatkoztak. A német textilgyárosok a mentőeszközt a vállalati összevonásokban, a tőkekoncentrációban látták. Arra törekedtek, hogy a magas nyersanyagárakat a termelékenységgel fokozásával egyenlítsék ki, és hogy a forgalom visszaesését a vállalati, illetve vállalatok közötti vertikális termelési-értékesítési szervezet kiépítésével (a fonástól a kész konfekcióig) ellensúlyozzák. Így került sor arra a lépésre, hogy a lipcsei konfekciót értékesítő kereskedőházak 1921-ben alakult Eschers konszernje Vertikal-Textil A.G. berlini fedőcég néven csatlakozott a Stöhr-Etag csoporthoz, amely csoport külföldi érdekeltségeket is vállalt, mint pl. a Fésűsfonóban.

Az alapításban a magyar és a német csoport fele-fele arányban vett részt. A német csoportra jutó 190 millió K n.é. részvényből 139,6 milliót a Nederlandsche Wol-en Garen Maatschappij Amsterdam-ban bejegyzett vállalat vett át, melyet a német tőkecsoport létesített külföldi nyersanyaghiteli fedezésére. A látszólag holland vállalat a német tőke előretolt, kereskedelmi célokat szolgáló bástyája volt. A magyar csoportra jutó 50 %-os érdekeltségen a Magyar Általános Hitelbank és a Kohnér bankház osztozott egyenlő mértékben, illetve érdekeltségi vállalataik.⁹

A magyar és német tőkecsoport együttes ülésén a Hitelbankban - 1922. február 1-én - magyar részről résztvett dr. Harkányi János volt kereskedelemügyi miniszter, a Fegyvergyár elnökhelyettese, dr. Kohnér Adolf a Kohnér bankháztól, Neumann Miksa a Hungária Jaquard igazgatója, Frommer Rudolf a Fegyvergyár vezérigazgatója, Egry Aurél a Hitelbank igazgatósági tagja, Szurday Róbert a Magyar Pamutipar vezérigazgatója, Forrai József a Gyapjumosó elnökhelyettese, valamint Ullmann István kormánytanácsos a Fegyvergyár igazgatója. A külföldi csoportot a lipcsei Stöhr és az elberfeldi Textilwerke cégek igazgatósági tagjai, továbbá Carlé György, Heitmann Miksa és Koch igazgató a Deutsche Bank elberfeldi fiókjától képviselték. Az ülés résztvevői a részvénytársaság elnökéül Teleszky János volt pénzügyminisztert kérték fel. Az igazgatóságba magyar részről a Kohnér bankház két, a Hitelbank, a Fegyvergyár és a Gyapjumosó 3-3 tagot jelölt. A Fegyvergyárnál a hitelbanki érdekeltség, a részben angol érdekeltségű Gyapjumosónál pedig a Kohnér bankház üzletpolitikai befolyása érvényesült (a részvények egy részét Kohnérék tartották kezükben).¹⁰ Az igazgatóságba 8-13 főt delegált a német tőkecsoport is, fenntartva magának a vezető szerepet. A kereskedelmi irányításban az egyenlőség elvét mondták ki, mégis a vállalati üzletvitelt német befolyás jellemezte annak ellenére, hogy a csoportérdekek biztosítására szindikátust alakítottak.

Összesen 380 millió K részvénytőkével egy fésűsfonógyárat, egy energiát szolgáltató erőtelepet és egy ingatlan-társaságot létesítettek. Ez utóbbi bérelte a gyártelepet, mivel a Fegyvergyártól megvett telken ott álltak azok az épületek (öntő-, szerelőcsarnok, stb.), ame-

lyekben a Monarchia Hindenburg programja szerint fegyvereket gyártott volna. Az alapítók ezeket a szükségtelessé vált és befejezetlenül maradt épületeket alakították át textiltermelési célokra.

Megalakult a Hazai Fésűsfonó- és Szövőgyár Rt., az Erőtelepek Rt. és a Ferencvárosi Ingatlan Rt. A szomszédos Fegyvergyár, mint a hitelbanki érdekeltség fő képviselője, bizonyos ingatlanokat még átengedett a gyár felépítéséhez, ezért hozzájutott a Ferencvárosi Ingatlan Rt. összes részvényeihez (10 millió K.), ugyanakkor az Erőtelepek Rt. részvényeiből 50 %-ot (10 millió K-t) átadott a Fésűsfonónak az általa kibocsátott 70 millió K n.é. fésűsrészvény ellenében.

A Fésűsfonó alaptőkéje 1,9 millió db a 200 K n.é. részvényre oszlott. A két csoport közötti érdekeltségi viszony a következőképpen alakult.¹¹

Résztevők megnevezése	Érdekeltségi arány a részvénytőkében	
	millió K-ban	%-ban
A magyar csoport tagjai:		
Fegyver és Gépgyár Rt., Bp.	70,0	18,4
Kohner Adolf és Fiai, Bp.	57,5	15,1
Magyar Pamutipar Rt., Bp.	10,0	2,6
Első Magyar Gyapjamosító és Bizományi Rt., Bp.	37,5	9,9
Magyar Általános Hitelbank Rt., Bp.	15,0	4,0
Összesen:	190,0	50,0
A német csoport tagjai:		
Bergisch - Märkische Bank, Elberfeld	18,0	5,0
Kammgarnspinnerei Stöhr and Co. A.G., Leipzig	10,0	2,6
J.G.Schmidt jun.Söhne, Alterburg	10,8	2,8
Elberfelder Textilwerke A.G., Elberfeld	10,8	2,8
Niederlandsche Wol-en Garen Maatschappy, Amsterdam (Newoga)	139,6	36,8
Összesen:	190,0	50,0

A Hazai Fésűsfonó- és Szövőgyár Rt. 1922. március 7-én tartotta alakuló közgyűlését. Működésének célja az alapszabályok szerint "a textilszakmába vágó vállalatoknak, elsősorban fésűsfonál-, fonó-, szövő-, festő- és kikészítő-gyár létesítése, megszerzése, üzemeltetése" volt.¹² Az ország első fésülő, fésűsfonó- és szövőipari üzemének alapjait rakták le. Új iparág honosodott meg. Fésűsfonók bár épültek később, de fésülőüzemmel a kisméretű kistarcsai vállalkozáson kívül

más vállalatok nem rendelkeztek. A Fésűsfonó így már a 20-as évek elejétől monopolhelyzetet foglalt el a fésűsfonalak és szövetek piacán.

A gyár üzembehelyezéséig - a német tőkecsoport kívánságára - az üzemi hitelekkel a munkabérekre jutó rész fedezését a magyar csoport vállalta, míg a német tőkéstársak a nyersanyagHITELEKET folyósították. A nyersanyagszükséglet finanszírozására létesült a német érdekeltségű holland társaság: a Newoga.¹³

II. VÁLSÁGOS ÉVEK (1923-1928)

A gyár felépítése, az üzembehelyezés gondjai

A gyár felépítésére alakult "építőbizottság" helyébe - 1922. október 3-án - az ügyvezetőigazgatóság lépett. Tagjai - dr. Neumann Miksa, Gárdos Alfréd, a német állampolgárságu Carlé György és Heitmann Miksa - Budapestre költöztek.¹⁴

Az első főépületet a fonó-, a másodikat a mosó-, fésülő- és szövő-, végül pedig a harmadikat a kikészítő- és a festőüzem részére létesítették. Az a tény azonban, hogy a régi fegyvergyári épületeket alakították át, és nem egy korszerű igényeket kielégítő új épületkomplexumot húztak fel, a későbbi fejlesztést megnehezítette. A beruházások a tervezettnél lényegesen több tőkét igényeltek a korona elértéktelenedése, az anyagárak és bérek rohamos emelkedése, valamint a részvénytőke német márkában befizetett részének devalválódása miatt. Az épületekre és a gépparkra előirányzott 250 millió K-val (1 millió holland Ft) szemben az összberuházási költségek elérték a 2,6 millió holland Ft-ot, az előirányzott összegnek több mint 2,5-szeresét. A túlméretezett beruházások a 20-as évek végéig súlyos egyensúlyi zavarokat okoztak, másrészt az essen-i Krupp Müvektől beszerzett fonó- és cérnázógépek, melyeket a Ruhr-vidék francia megszállása folytán késedelmesen szállítottak, nem is a legkorszerűbb minőséget reprezentáltak. A géppark jelentős részét ezért a későbbi években ki kellett cserélni.

A szövőüzemet 160 szövőszékre építették kikészítővel és festőüzemmel darabban festett fésűsszövetek gyártására. A fonóüzem normál üzemeltetéssel a szövőde teljes fonalszükségletét biztosította. Eleinte nyersfehér fonalakat termeltek, melyeket - német tapasztalatok szerint - a vastagabb szövetekhez használtak fel. A finomabb fonalakat gyártó selfaktorgépek nagyobb mérvű beszerzését ekkor még nem tartották szükségesnek. Valamennyi fonásra kerülő minőséget magyar és ausztrál gyapjukeverékből állítottak elő. Az ausztrál gyapjút a Stöhr cég szerezte be, míg a magyar gyapjút a Fésűsfonó.

Saját gyapjumasó üzemet nem szándékoztak üzembehelyezni, mert a Fésűsfonó és a Gyapjumasó között bérmosási szerződés állt fenn. A részben angol tőkeérdekeltségű Gyapjumasóval a jó viszony azonban megromlott, mert a német vezetésű Fésűsfonóban a Gyapjumasó nem jutott irányító szerephez. A vállalatnak így saját mosóüzemet és válogatót kellett felállítania. Többletköltséget jelentett még, hogy a csekély teljesítőképességű cérnázó miatt a szövődében új cérnázó- és kettőzőgépeket kellett üzembehelyezni. A gyűrűsfonó túlméretezettsége és a szűk termelési keresztmetszetű selfaktorfonó szintén akadályozta a folyamatos termelést. A legtöbb gondot mégis az idézte elő, hogy a vállalat csaknem teljesen a darabban festett árúk gyártására rendezkedett be. Ezen a területen azonban erősen érvényesült a hazai gyárak versenye, és az import csak súlyosbítólag hatott. A gyárvezetés hamarosan belátta, hogy a gyapjuban és fonalban festett kevert színű divat fésűsszövetekben a verseny sokkal kisebb, melyeknél a szövetmintázás, a mindenkori divat izlése nagy szerepet játszik, de a mintázott árúk termelésére a vállalat nem készült fel.

A magyar gyapjuipar az új beruházásokkal rohamos fejlődésnek indult. A fejlődés első szakasza 1924-ig tartott. A textil-, de az egész ipar az inflációs konjunktúra éveit élte. A gyárak a behozatali tilalmak révén termékeiket könnyen értékesítették. A külföldi versenyárak nem veszélyeztették a belföldi piacot. A valutastabilizálás vetett csak véget az inflációnak és a ráépülő spekulációs hullámnak. Megszűnt a termelés olcsó forgótőke ellátása, ami pénzügyi zavarokkal járt.¹⁵ A szanálási válság és ezzel egyidejűleg a külkereskedelmi forgalom felszabadtítása, ha nem is hosszú időre, de megbénította a hazai piacot. A külföldről beáramló gyapjuárúk versenye miatt a textilgyárosok kedvezőtlen helyzetbe kerültek. A késztermékek árai süllyedtek, az eladási feltételek kedvezőtlenekké váltak. Mindehhez járult még a gyapjuár kb. 35 %-os katasztrófális visszaesése 1924. októberétől 1925. májusáig. A fellendülés idején nagy raktárkészleteket gyűjtő gyárak hatalmas veszteségeket szenvedtek.

A Hazai Fésűsfonó és Szövőgyár a konjunkturaciklus végén, 1923-ban, kezdte meg a termelést a Kereskedelemügyi Minisztérium 10 éves adómentességével. Az üzemszerű gyártás 1924. júniusától indult meg. A vállalat így a fellendülés idejét elszalasztotta.¹⁶ Akkor jelent meg a piacon, amikor a legerősebb harc dult a bel- és külföldi versenytársak közt. Amíg a versenytársak inflációs tartalékokat gyűjthettek, addig a Fésűsfonó pénztartalékok nélkül vette fel a versenyt.

A termelés rendszerének kialakításán és a gyár műszaki bázisának megteremtésén túl égető kérdésként merült fel a munkaerő biztosítása. A textilipari vállalatok az I. világháború utáni tervszerűtlen iparfejlesztési politika következtében zömmel Budapestre és környékére települtek. Az általuk támasztott kereslet kielégítésére képzett munkaerő alig állt rendelkezésre. A munkaerőpiac sem szak-, sem betanított munkásokban nem bővelkedett. A mesterszinvonalat kevesen ütötték meg.¹⁷ A képzett textilmunkások hiánya miatt az alapítók német szak-

emberek és szakmunkások alkalmazásával segítettek magukon. A fésülő- és fonóüzemben 9 német mester és 6 műszaki tisztviselő dolgozott. A szövődében 18 mestert és 8 műszaki tisztviselőt fogadtak fel Németországból. Különösen sok gondot okozott a kikészítőüzem és a szövőde vezetőinek sűrű cserélődése, mert a változások a gyártási rendszerek átalakítását vonták maguk után. A vállalatban belüli ellentétekre, a külföldi tőke egyoldalú álláspontjára, a magyar szakembergárda hiányára világított rá az egykoru helyzetfeltáró jelentés: "Kezdetől fogva be kellett volna állítani fiatal magyar gépészmérnököket, intelligensebb fiatalembereket és oda törekedni, hogy azok mihamarább pótolhassák a külföldieket. Ehelyett azt láttuk, hogy az a néhány magyar, akiket erőszakkal helyeztünk az üzembe, olyan bánásmódban részesült, hogy vagy leszámolt azzal, hogy semmit sem tanulhat, vagy pedig elment más üzembe."¹⁸ A német tőke egyaránt igyekezett kézbe tartani a vállalat műszaki-kereskedelmi irányítását, és a hitelbanki befolyás, valamint a hazai műszaki értelmiség visszaszorítására törekedett.

Beruházások, termelési költségek

A géppark a mosóüzemben 1,5 millió kg gyapju mosását, a fésülőben 350 ezer kg fésültszalag előállítását, a fonóüzemben 300 ezer kg fonal fonását, a szövődében 750 ezer m megszövését, a kikészítőben ugyanekkora mennyiség kidolgozását, végül pedig a festőüzemben 400 ezer kg szövet festését biztosította.¹⁹

A mosóda az első években nem üzemelt 100 %-os teljesítménnyel, mert a fonó- és szövőüzemek mosott gyapjuszükségletének kielégítését nemcsak a saját mosóüzem fedezte. A Gyapjumosó pedig tiltakozott mindenféle bérmosás vállalása ellen, mert a Fésűsfonót megálapodás kötötte hozzá a mosás átengedésére. A vállalat ugyan üzleti okokból megszegte a megegyezést, de végülis engednie kellett. Hiába érvelt azzal, hogy a megrendelők ezután külföldön mosatnak (ti. akik a Fésűsfonónál mosattak), és hogy a Gyapjumosó monopolhelyzetét nem tarthatja fenn, - egyelőre az erősebb fél győzött.

A fésülőüzem kihasználtsága sem különbözött a mosódaétól, csak 1927/28-ban mutatkozott némi javulás a németországi fésülőüzemek magas foglalkoztatása folytán. A fonóda a két műszakos termelése ellenére szintén veszteségesen működött. Oka a gépek ésszerűtlen felállítása és a kevés selfaktorgép volt. A műszakváltást is szakszerűtlenül szervezték meg. Az egymást váltók 2-4 óra hosszát dolgoztak együtt. A gyártást kedvezőtlenül befolyásolta az előállított fonalak sokfélesége (szövő, kötő, zephir, stb.) és a gépek gyakori átállítása, ez lassította a munkafolyamatot. A tőkeerős külföldi fonógyárak - nagy nyersanyagkészleteik révén - tetszés szerint keverhették gyapjukészleteiket a különféle minőségek előállításához. A Fésűsfonó azonban csak a kipróbált anyagféleségeket szerezte be, és így nem élvezhette az olcsóbb illetve drágább alapanyagok keveréséből származó előnyöket.

A gyár szövődése a vertikálisan végben festett, sima vagy kötéssel mintázott fésűsszövet-tömegcikkék termelését tűzte ki célul, de az erős verseny és az exportlehetőségek hiányában a fonódát és a szövődét a 20-as évek közepétől a 30-as évek elejéig átállították a fonalban festett "Kammgarn" divatcikkék gyártására. Ezen kívül a vállalat a kártolt-szövetek előállítását is szorgalmazta saját fésűsfonalhulladékának feldolgozására. A kikészítőüzem lényegesen több nyersszövet megmunkálását biztosította, mint amennyit a szövőde megtermelt, ami még akkor is hiba volt, ha a túlméretezést kezdetben indokolta a Gyapjumossóval való jó viszony. A Gyapjumossó ugyanis 1928 tavaszáig bérben készíttette ki szöveteit, de miután berendezte saját kikészítő részlegét, a Fésűsfonó kikészítőjében a kapacitáskihasználtság az 1927. évi 96 %-ról 1928-ra 55 %-ra csökkent.

A festőüzem alaphibájának kiküszöbölésére építették meg 1925 után a fonalfestődét, amely a nyersfehéren szőtt szövetek darabfestésével szemben szárnos előnnyel járt.

A vállalat kártoltfonóját 1925-ben 3 kártoló és 2 selfaktorgéppel (840 orsóval) helyezték üzembe. A durvább minőségek gyártását azért kezdték meg, mert a vásárlók általában ott szerezték be kártolt-szövet-szükségletüket, ahol fésűsszövetigényeiket is kielégíthették. A kártoltfonó heti 8 ezer kg fonalat termelt. A vállalat saját gyártási hulladékai feldolgozásától azonban hiába remélte, hogy pamut- és vigogne-termékei sikert aratnak. A gyártást egy év után az erős verseny miatt beszüntették. A speciális berendezésű, alacsony rezsivel üzemelő kisebb vállalatokkal szemben olykor az önköltség sem térült meg.

A vállalat termelése mégis felfelé ivelt. Fésűltszalagból, mint félkésztermékből, 1932-ig az import miatt keveset gyártottak. Csak ezután dolgozták fel a saját fésülésből nyert fésűltszalagot. A fésűsfonaltermelés azonban 1924-1929 között több mint háromszorosára emelkedett. A fonalak 50-60 %-át a vállalat maga dolgozta fel fésűsszövetvé. A fésűsszövetek termelése szintén rohamosan növekedett. 1927-ben érték el a világgazdasági válság előtti csúcst: 552168 m szövetet gyártottak 7,88 millió P értékben. A bér munkák évi 200-250 ezer P körül mozogtak, és kiegyensúlyozó szerepet játszottak a vállalat pénzügyi eredményeiben.

Az üzletvitelt a német tőkecsoport érdekei határozták meg. Az eladási kalkuláció a féltve őrzött titkok közé tartozott. Aki ismerte, foglaltat alkothatott a vállalat versenyképességéről. A kapacitás 74 %-os kihasználása mellett pl. 1927-ben a szövődei átlagos bér- és gyártási anyagköltségek 3,08 P/m-t tettek ki, míg más szövőgyárakban 3 P-t. A költségstruktúra így valamivel kedvezőtlenebbül alakult a többi vállalaténál. 1928-ban azonban a gyártási tevékenység visszaesése már magasabb ráfordításokat igényelt. A "rezsiköltségek" 28 %-kal növekedtek. A vállalat belső helyzetét valójában az összehasonlító statisztikák tárták fel, amelyek a külföldi konszernvállalatokhoz viszonyítottak. Az 1929. első félévi összehasonlító adatok a vállalat első történeti periódusára különösen jellemzők. Az előfonóbeli bérek Budapesten 40,5 %-kal voltak

alacsonyabbak, mint pl. a Stöhr-Etag csoport gautzschi érdekeltségénél. Igaz, a termelési költségekben a Fésűsfonó 19 %-kal drágábbnak bizonyult. A gyűrűsfonó összehasonlításánál viszont már az is kiderült: nemcsak a hazai bérek alacsonyabbak 43 %-kal, hanem a termelési költségek is 22,5 %-kal. A selfaktorfonóban a bérszint 49 %-kal, a termelési költségek pedig 15,8 %-kal mutatkoztak alacsonyabbnak, mint Gautzschban.²⁰ Ha olykor a hazai termelés költség szintje meg is haladta a külföldi konszernvállalatokét, a német tőkét bőségesen kárpótolta a hihetetlenül alacsony bérszint.

A konszern németországi gyáraiban pfennig-alapra átszámított és az ottani vállalatok bér- és termelési költségeivel összevetett budapesti összehasonlító adatok birtokába még a látszólag egyenrangú partner, a Hitelbank sem jutott. Ezeket a tájékoztató számsorokat a külföldi konszernvezetés csak a Fésűsfonó német származású műszaki vezetőinek hozta tudomására azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy a termelékenység mutatókat - ott, ahol szükséges - meg- illetve továbbjavítani igyekezzenek. A magyar és a német vállalatok bérköltségei értékelésénél azonban feltétlenül figyelembe veendő a két ország létfenntartási költségeiben mutatkozó különbség, ami a bér differenciák nagyságát minden bizonnyal csökkenti, valamint az, hogy a budapesti gyár termelékenysége bizonyos területeken kedvezőtlenebb volt. E módosító körülménnyel számolva mégis egyértelműnek tűnik, hogy a magyar munkabérek és részben a termelési költségeken elérhető nyereség keltette fel a német Stöhr-Etag csoport érdeklődését a magyarországi vállalkozás iránt, még ha az első esztendőkbeli elhibázott beruházások, a nem kielégítő termelésszervezés és a finanszírozó bankok tulzott profitszerzési törekvése jelentős mérlegvesztésekkel jártak.

A termékek értékesítése, a jövedelmezőség alakulása

A vállalat eladási tevékenységét az ingadozó konjunkturacikluson kívül kezdetben a termelés szervezetlensége korlátozta. Ennek ellenére az eladási forgalom értéke 1925-28 között 133 %-ra emelkedett. Az áruösszetétel is megváltozott. A szövetárak 1925-ben még az eladásoknak 83 %-át tették ki a fonalak 7,6 %-os részesedésével szemben. Az eladott fonalak értéke azonban 1925-28 között több mint öt és félszeresére nőtt, míg az a szöveteknél közel azonos szinten mozgott. A fő üzletágat jelentő szöveteladások mégis 2-4-szeresen multák felül a fonalakét.

A szövetértékesítést a huszas évek elején több mint 100 budapesti nagykereskedő bonyolította, többségük tőkehiánnyal küzdött. A Fésűsfonó szempontjából így csupán 25-30 kereskedőhöz jött számításba. A vállalat évi 9 millió P értékű áru eladását feltételezte. A leghitelepesebb kereskedőkre 100-150 ezer P értékű áru jutott. A többiek hitelkerete 20-60 ezer P között mozgott. A vállalat az áráz verseny folytán az áruhitelt 8-9 hónapra nyújtotta, ami miatt immobilizálódott, de még ezek a fizetési feltételek is 2-3 hónappal kedvezőtlenebbek voltak a ver-

senytársakénál. Gondot okozott a szövetáruk bizonytalansága is, mert a gyárak szezonkészleteiket - az idény közepén - leszállított áron értékesítették. A Fésüsfonó szintén árleszállításokra kényszerült. Bár törekedett vidéki kereskedőkkel kapcsolatba lépni, de az üzletkötések a kereskedők tőkehiánya miatt meghiusultak. A fővárosi nagykereskedők különben sem nézték jó szemmel a vállalat ilyen irányú terjeszkedését, kereskedelmi hálózatukat féltették tőle. A szövőfonalakat többnyire a gyárak vásárolták. Kötőfonalakat a kiskereskedőknek szállítottak. A belföldi fonalértékesítést az Igler és Társa képviselői cég végezte.

Az export termeléskiegyensúlyozó, foglalkoztatást biztosító szerepet töltött be, semmint hasznos hajtót; 1928-ban pl. a teljes eladási forgalomnak 10 %-át alkotta. A kivitel a szomszédos országokba irányult: javarészt Ausztriába, Németországba, de Jugoszláviába, Romániába és kisebb részben Csehszlovákiába.

A Fésüsfonó már az alapítástól forgótőkehiánnyal küzdött. A kül- és belföldi alapítók ezért 1922-1924 között 18,62 milliárd K (1,9 holland Ft) hitelt folyósítottak az alaptőkére teljesített befizetéseken felül, amit később részint a részvénytőke felemelésére fordítottak (1924. szeptember 30.). Az üzemi hitelek egy részének átváltoztatása saját tőkévé jelentős anyagi forrásokat szabadított fel, másik részét rendes tartalékok képzésére használták fel.²¹ Az alaptőkeemeléssel megszűnt a vállalat 13-18 %-os kamatfizetési kötelezettsége, amit az 1 millió holland forintot kitevő csoporthitel után törlesztett. A Newoga a hitelt ezután 8 % kamatra folyósította azzal a fenntartással, hogy a "kamatlábnak 13 %-ban való beállításában azokban az esztendőben történik, amelyekben a Fésüsfonó az intern mérlegben 7 %-os tiszta nyereséget ér el, mégpedig a 7 %-ot meghaladó tiszta nyereségből."²² A Magyar Nemzeti Bankot megkerülő, burkolt profitrészesedés kiajánlása volt ez "kamatok" fedőnév alatt, csökkent az adóköteles tiszta jövedelem nagysága.

A részvénytőke 1926. június 30-án 4012800 P-re emelkedett. Mindkét tőkeemeléskor az aktívákat felértékelték, ami a részvényeseknek jól jövedelmezett. A cégbiróság ítélete az 1925. évi Pengő nyitómérlegről meg is állapította, hogy "nem teszi felismerhetővé, hogy az új részvényekre befolyt felpénznek tartalékba helyezett összegéből 880000 pengő (11 milliárd korona) leiratott, s hogy a birt összeg mi címen, hol számolható el". A fő részvényesek túlzott profitszerzési vágya joggal keltette fel az állami szervek gyanakvását.

A részvények "hivatalos" értékét 1925-ben a Hitelbank belső feljegyzései szerint a valóságos érték négyszeresen haladta meg. A Fésüsfonó anyagi helyzete azonban 1929-re meggyengült. A részvények tényleges értéke már csupán 58 855 P-t tett ki a 235 441 P hivatalos mérlegértékkel szemben! A vállalatot az alapítás óta több mint 5 millió P összvesztés érte. Oka az általános infláción túl a termelés szervezetlenségében, a dekonjunkturális helyzetből adódó csekély foglalkoztatottságban, az üzembehelyezés elhúzódásában, a hosszútávra beszerzett, de nagy áresésnek kitett raktárkészletekben, valamint a

magas kamatu idegen tőke felhasználásában rejlett. A hitelezők zömét az alapító bankok alkották, amelyek a kamatokból kb. 3,5 millió P tiszta nyereséget fölöztek le. A magas kamat az alapító bankok profitjának adómentes megszerzését szolgálta, ellentétben az elért nyereség utáni osztalékkal, amelyet jelentékenyen megadóztattak. Nem véletlen, hogy a vállalat szanálásakor épp a banktőke tulzott igényeit szorították vissza. A Fésüsfonóból kivont 3,5 millió P mérlegelésével a vállalatot kb. a hivatalosan kimutatott 1,8 millió P veszteség érte, ami természetesen még jelentős deficit volt.²³

III. A FÉSÜSFONÓ SZANÁLÁSA A VILÁGGAZDASÁGI VÁLSÁG IDEJÉN (1929-1931)

A kapitalista gazdasági rendszer 1929-ben kitört világválsága alatt, miközben iparvállalatok, bankok sora omlott össze, a textilipar eltérő fejlődést mutatott. Munkáslétszáma az olcsó női munkaerő bevonásával a 20-as években megháromszorozódott. A termelési kapacitás 1929-ig 293 ezer fonórsóra és 17 ezer szövőszékre bővült, amit a textilgyárosok a válság alatt jövedelmezően ki is használtak. A textilipar válságmentességének biztosítéka a külföldi textiláruk behozatalának csaknem teljes megszüntetése volt. Az import, amely 1929-ben 30-40 %-kal részesedett a belföldi fogyasztásból, többé nem jött számításba. A belföldi textilgyárosok, mivel a textilimporthoz nem állt deviza rendelkezésre, uralhatták a hazai fogyasztópiacot és az exportot. A Fésüsfonóban ezért a gazdasági válság nem idézett elő jövétehetetlen károkat, sőt éppen ekkor zajlott le a vállalat szanálása.²⁴

Az újjászervezés a lipcsei Treuhandgesellschaft 1929. júliusi mérlegrevíziójával indult meg. A vizsgálat hangsúlyozta: még az angol textilipari vállalatok sincsenek abban a helyzetben - a Fésüsfonó még kevésbé -, hogy kb. 170 szövetfajtát állítsanak elő. Korszerű kül- és belföldi eladási szervezet kiépítését és a termelés ésszerűsítését javasolta, amire két lehetőség kínálkozott: vagy leépíteni a nagyértékű rak-tárkészletet, ami a termelés 50 %-os, esetleg nagyobb visszaesését idézte volna elő, vagy a tőkeleszállítás útját választani. A részvényesek az utóbbi megoldás mellett döntöttek. Ezáltal a hitelek egy részét tő-kévé változtathatták át. A részvénytőkének kb. 70 %-át zárolták. A Fegyvergyár jogai - a Stöhr-Etag csoport követelése ellenére - meg-maradtak, csak kisebb mértékben részesedett a nyilvános és titkos tartalékokból.

A Fésüsfonó szanálása javában folyt, amikor kirobbant a Kohner-bankház fizetéseképtelenségének ügye, mely 1929-ben a tulzott hitelnyújtások és külföldi hitelek közvetítése miatt fizetési zavarba került. A külföldi (főleg angol) hitelezők megvonták a bankháztól a hiteleket. Kohnerék 1931 novemberéig mintegy 19 millió P tartozást ugyan

kiegyenlítették, de még mindig 9,9 millió P adósság terhelte a céget. A bankház 1931. november 25-én nyilvánosan csődöt jelentett, de az előző napon kiadott kormányrendelet alapján mégis megteremtődött csendes felszámolásának lehetősége magánegyezségi uton.

A likvidálással a Kohnér bankház a Fésűsfonó-beli érdekeltségén túladdott. A részvényeket a Hitelbank, a Stöhr cég és a Fegyvergyár vette át.²⁵

Az 1932. május 21-i közgyűlés az 1926-ban megállapított alap-tőkét 4012800 P-ről 802560 P-re szállította le, majd december 31-én 2942720 P-re emelte fel. Az alaptőke leszállítása és felemelése a szanálás két utolsó, de döntő mozzanata volt. Az újabb befizetésekkel és a Kohnér-részvények átvételével az érdekeltségi arány 60-40-re változott meg a Stöhr-Etag konszern javára, sőt a német csoporton belül lezajlott részvénykoncentráció után a lipcsei Stöhr-cég majorizálta a részvényeket.

A pénzügyi kérdések rendezése után a termelést újjászervezték. A mosóda és a fésülőüzem átszervezésekor az állandó kihasználtságot kormánytámogatással kívánták úgy biztosítani, hogy a gyapjút ne nyersen, hanem mosva forgalmazzák. A fonódában a gyapjukeverés módszerén változtattak. A festési eljárások tökéletesítésére új berendezéseket vásároltak (fonalfestőüzem kiépítése). A régi gépeket a kártolt-fonalfestésre, az ujakat a zefir-, kötött-, bélfonalak és pamut színezésére állították be. Csak az olcsó és jóminőségű fonalgyártás képezhette alapját a szövődei fejlesztésnek. A szövőde önköltségi szintjének csökkentésénél elsődlegesen a teljesítménynövelés jött számításba, mivel a Fésűsfonó gyártástechnikája elmaradt a konszern németországi vállalatai mögött. Nehezítette a helyzetet, hogy a jóminőségű árucikkek előállításához hiányoztak a képzett szövőnők. Az 1 millió vetésre jutó munkaidőmennyiség a budapesti vállalatnál volt a legmagasabb, azaz a legkedvezőtlenebb, hasonlóképpen az egy munkaóra alatt teljesített vetésszám is.²⁶

A szanálás eredményei a harmincas években csakhamar megmutatkoztak, összefüggésben a Stöhr-Etag konszern termelésének és üzletvitelének tervszerűsítésével. A német tőke konszern-tagvállalatai: a plagwitzi, a mockauai, a gautzschii és a budapesti gyárak termelését jobban összehangolták.²⁷ A mosóüzem átállítása 1930 januárjára fejeződött be. A finomabb magyar zsiros gyapjuból óránként 400 kg-ot, a rosszabb minőségűből 300-350 kg-ot szállított. A fésülőüzem napi 10 órás munkaidő mellett 1100-1200 kg-os teljesítménnyel dolgozott, bár a napi teljesítményt 1400-1500 kg-ra tervezték.²⁸ A fésűsfonaltermelés az 1928. évi közel 3 ezer q-ról 1933-ra meghaladta az 5 ezer q-t. Mintegy 100 ezer m fésűsszövettel gyártottak többet. A bér munkákial hasonló volt a fejlődési ütem. S mindez a termékek átlagos eladási egységárának 1932-ig tartó esése mellett következett be. A szanálás első eredményei jelentkeztek, és főleg abból fakadtak, hogy a hazai gyapjuipari vállalatok a válság alatt visszaesett jóminőségű és drágább gyapjufonal- és szövETFogyasztás ellenére sem tudták a középminőségekből kielégite-

ni a piaci igényeket. Így míg más iparágak a pusztta fennmaradásukért küzdöttek, addig a textilipari vállalatok növelhették ipari kapacitásukat.

A szanálási program keretében a Ferencvárosi Ingatlan Rt. 1933 márciusában üzemszervezési okokból beolvadt a Fésűsfonóba, amivel adminisztrációs költségeket takarítottak meg.²⁹

A forgalom növelésére megszervezték a vidéki eladásokat. Az egyik legfőbb kereskedelmi partner a Lana Konfekció Ipari és Kereskedelmi Rt. volt, amelyben a vállalat a részvények 20 %-áig érdeklettséget is szerzett. Az értékesítést azonban a szanálás idején megnehezítette az 1932. május 31-én bevezetett fázisadó. A gyártóknál az árak emiatt kb. 10 %-kal emelkedtek.³⁰ A Fésűsfonó vezetői jól látták, hogy a termelés racionálisabb alapokra fektetése még nem elegendő az újjászületéshez. Felismerték, hogy mindaddig veszélyeztetett a vállalat termelése, amíg nem számíthat biztos felvevő piacra. A piacot megszervezni, felosztani, biztosítani, alapvető feladat volt. A Fésűsfonó ezért törekedett a gyapjuipari kartell létrehozására, és 1930 szeptember végére részsikert ért el. A posztóiparban a Fésűsfonó, a Magyar Posztógyár Rt., Csepel és a Richards Richard Győri Finomposztógyár Rt. megegyezett a darabban festett és mintázott fésűsszövetek ár- és eladási feltételeiben.³¹

IV. A TŐKEFELHALMOZÁS, A MEGERŐSÖDÉS ÉVEI (1932-1938)

A részvényesek ellentétei

A 30-as évek gazdasági fellendülése idején a textilipar helyzete erősen javult. A Fésűsfonaltermelés 1929-38 között több mint háromszorosára növekedett. Sőt a gazdasági fellendülés legjobb évében (1937-ben) a fonaltermelés csaknem ötszörösét tette ki az 1929. évi-nek. A fésűsszövettermelés 1932-38 között bár emelkedett, mégsem oly mértékben, mint a fésűsfonaltermelés. Az 1933-37. évek között egyharmadával haladta meg az 1929. évi termelés szintjét, majd kb. 50 %-kal csökkent, és az 1929. évi szint alá süllyedt. A konjunkturaingadozásoktól eltekintve a fésűsfonal- és szövettermelés növekedése közti feltűnő különbséget az ipari kapacitás aránytalansága mellett az idézte elő, hogy a drágább fésűsszövetek kisebb kelendőségnek örvendtek. A vásárlók főként az olcsó kártoltaszöveteket keresték. A tőkefelhalmozás ennek ellenére meggyorsult.³²

A Fésűsfonóban változások érlelődtek. Kiépült a gyártelep teljes vertikálitása, és mintázott divatcikkek termelésére álltak át. 1931-ben motringfestődét helyeztek üzembe, majd egy évvel később felállították a fésűltszalag festőüzemet. Az új berendezésekkel a gyár a gyapjumosástól a kikészítésig minden munkafázist elvégezhetett. A

termelésben helyes arányok alakultak ki. A saját szövőde, az idegen szövődék és a kötszővő kereskedők $1/3 - 1/3 - 1/3$ arányban vették fel a kötszővődék és kötszővőfonal kereskedők céljainak megfelelő fonalat.³³

Az üzembővítések is kedvezően befolyásolták a vállalat kereskedelmi tevékenységét. Az egyes üzemekben 1932-37 között, a szövőüzem kivételével, a 2. és 3. műszak bevezetésével a kapacitást maximálisan kihasználták. Az 1933-37 közötti 5 sikeres esztendőben a mosóda átlag 722860 kg mosott gyapjút, a fészülőüzem 699339 kg fészült szalagot és kócot, a finomfonó pedig 641 597 fonalat termelt. Hogy ezek mennyire kedvező eredmények voltak, bizonyítják az 1928-37. évek közötti termelési átlagok: 506736 kg, 449439 kg és 532977 kg.

A vállalat anyagi helyzete feltűnően javult. Az 1937. december 14-i rendkívüli közgyűlés határozata alapján így az alaptőkét 2,9 millió P-ről 3,5 millió P-re emelték.³⁴ A vállalat felemelkedése a Hitelbank érdekeinek mégsem felelt meg egyértelműen, mert befolyása a gyáron belüli ügyekben csökkent. A vállalati jövedelemből jórészt csak közvetett uton - a Fegyvergyár nyeresége révén - részesedett. A Fészősfonó részvényeinek ugyanis 35,77 %-a a Fegyvergyár tulajdonában volt. A Fegyvergyár részvényeinek 66,9 %-át viszont a Hitelbank tartotta kezében. Így a bankindirekt részvényérdekeltsége a Fészősfonónál 23,96 %-ot tett ki az 1935. évi állapot szerint.³⁵ A Hitelbank vezette magyar tőkecsoport azonban a részvénytőkének mintegy 40 %-át mondhatta magának. A vállalat megerősödésével a bankári feladatok ellátása már nem volt annyira kifizetődő, mivel a Fészősfonó egyre kevesebb idegen tőkét használt. A német tőkecsoport is igyekezett mérsékelni a magyar banktőke nyereségvágyát, főként a nyújtott hitelek magas kamata vonatkozásában, ami a Hitelbankot hátrányosan érintette, mert a részvénytőke megosztási arány megváltozásával kisebb profitosztalékban részesült.

Üzembővítések és gyártási technológia

A Fészősfonó fejlesztésének elengedhetetlen feltétele volt a géppark bővítése. A gépi berendezések értéke az 1931. évi 2,5 millió P-vel szemben 1938-ra 3 millió P-re növekedett. 1934-ben új gépeket vásároltak modern női ruhaszövetek készítéséhez. A beruházásokat sürgették a felszínre került új törekvések is fészülőüzemek létesítésére. A Fészősfonó egyetlen monopóliuma ugyanis más gyártó vállalatokkal szemben fészülőüzemében rejtett. A vállalat csak korszerűsítésekkel maradhatott versenyben.

A bővítéssel az 1924-ben kapott 10 éves adómentesség is meghosszabbodott.³⁶ Az adókedvezmény elnyerése mégsem ment könnyen. A Fészősfonó érdekeit Ullmann István képviselte. Érvelése sokatmondóan világított meg a kapitalista állam, s a benne működő részvénytársaság kapcsolatát: "... a Hazai Fészősfonó és Szövőgyár ügye nem analóg egy más posztógyár ügyével, itt nagy belföldi, és külföldi tőkéről van

szó és a külföldi tőkét nem lehet oly-bánásmódban részesíteni, hogy az elijesztessék attól, hogy további pénzt fektessen be a vállalatba. A német követség intervenciója most bekapcsolható volna (u.i. W. Cramer, a Stöhr konszern részéről ezt kilátásba helyezte)... hogy az ügy kedvezően intéztessék el. A tőkefelemelés (t.i. 1933. évi) esetleges visszavonására vonatkozó megjegyzéssel szemben (német csoport részéről) emlékeztetnünk kell arra, hogy a tőkefelemelés előfeltétele volt ugyan az adómentesség, viszont ezt a kormány a vámgarantia megadásánál szintén, mint feltételt állította fel; a tőkeemelés visszavonása tehát a kormánynak feltétlenül jogot adna arra, hogy a vámgarantiát tőlünk megvonja." Sajátos érvelés volt ez. A Hitelbank, csak hogy a maga hasznát növelje, a magyar kormányra a német követség által kívánt nyomást gyakorolni, másfelől megkísérelte német partnereit sakkban tartani a magyar kormány rendelkezéseire hivatkozva.³⁷ Az adómentességet a Kereskedelmi Minisztérium végülis 5 évre engedélyezte. Az engedélyezéssel egyidejűleg kötelezte a vállalatot, hogy legalább 13340 fonóorsót és 193 szövőszéket előkészítő és segédgépekkel együtt üzemeltessen, s hogy állóeszközként 7,5 millió P-t állandó befektetésben tartson. Előírta 700 magyar honos munkás alkalmazását és szakmai képzését, továbbá, hogy a tisztviselők és művezetők magyar állampolgárok legyenek. Legkevesebb 4 magyar diplomát szerzett mérnököt kellett alkalmazni.³⁸

A fésülőüzem az 1934/35. évi beruházásokkal a napi 2500 kg-os fésült gyapjuszalag termelését (napi 10 ezer kg zsiros gyapju feldolgozásának felelt meg) 3000 kg-ra emelte. Így évi 3,6 millió kg zsiros gyapjut dolgozhattak fel az előző évi 3 millió kg-mal szemben. A mosóüzem napi 10 ezer kg-os termelése 16 ezer kg-ra növekedett, ami évi 4,8 millió kg zsiros gyapju feldolgozásával volt egyenértékű. A beruházások 1937-ben folytatódtak, melyekre 1,3 millió P-t irányoztak elő.³⁹ A nagyszabású beruházási program kivitelezése azonban áthúzódott a vállalat hadiüzemi működésének idejére, jöllehet a hadiüzemi kapacitás kiterjesztése valójában ekkor kezdődött meg. A Fésüsfonó vezetői a 40-es években nem véletlenül hangoztatták, hogy a vállalat már a békeévekben uttörő munkát végzett a műrostok felhasználása terén, amelyek a hadigyártásban nélkülözhetetlenekké váltak. A Stöhr-Etag konszern németországi gyáraiban a hadigazdálkodásra való áttérés - a textilipar vonatkozásában ez jórészt a műrostok felhasználásának kiterjesztésében rejlett - tudatosabban jelentkezett. A Stöhr-Etag csoport magyarországi vállalkozásában szintén az új műszálfeldolgozás utjait kereste. Ha a vállalat magyar vezetésében nem is tudatosodott, mégis a kívülről irányított kísérletek a háborúra készítették fel a vállalatot. A műszálfeldolgozásra való átállás 1939 után nem történhetett volna meg zökkenőmentesen a korábbi kutatások nélkül.

A géppark a két világháború között Közép- és Kelet-Európában használt, klasszikus, kontinentális fésűsipari feldolgozási technológia jellegzetes gépeiből állott. Elsősorban a finom merinogyapjakra kialakított különleges francia fonalgártási technológia megvalósítására volt

alkalmas. A tulnyomórészt 1923-24. évi építésű német gyártmányú géppark azonban csak részben számított korszerűnek, annak ellenére, hogy a gépgyártók az akkori élvonalbeli cégek közül kerültek ki. A 30-as évek elején a fésülőüzemben 24 Heilmann-rendszerű fésülőgép működött, amelyeknél ezért 1934-ben és 1937-ben keresztmetszetszűkítést hajtottak végre további 4, illetve 8 géppel.⁴⁰

A francia rendszerű fonalgéártáson alapuló előfonó két rendszerből állott. Az egyik rendszer a finomabb anyagok és előfonalak gyártására szolgált, míg a másik a durvább (un. Cheviot) gyapjak feldolgozását biztosította. A finomfonást általában alacsony fonónyújtásokkal, gyűrűs-, illetve selfaktor-fonógépekkel végezték, de a finomabb fonalak előállítására 1933-tól négy 580 orsós elektroselfaktort is beszerettek. A gyűrűsfonógépeket a Gyűrűsfonó I., II. és III. üzemegységekben állították fel, melyeket 1930 után kibővítettek a használt állapotban beszerzett 5 Elmag-féle fonógéppel. A legnagyobb felállított orsós szám a gyűrűs orsókban 9020, a selfaktorfonógépeken pedig 5800 db volt. A 30-as években berendezett kártoltfonó jellegzetes gépét a három egységből álló teljes kártrend alkotta a szükséges előkészítő és segédgépekkel.

A fésűsszövetgyártástechnológiája szerint a fonalak tulnyomórészt cérnázásra kerültek. A kettőző és cérnázó gépekhez festődei keresztcsévéző és átcsevéző gépek tartoztak, valamint az 1940-ben beszerzett Hamel-gyártmányú effekt-cérnázó. A gyár a nagy jelentőségű eladási kötszövőfonal-gyártás igényeinek kielégítésére (matring festés) 8 db matringoló géppel rendelkezett. A szövetgyártást (tarkánszövés) igényeinek megfelelően a szövőelőkészítő szász rendszerű, szakaszos felvető gépeket foglalt magában és a vetütel-előkészítés terén a 30-as évektől uttörő módon nagy befogadóképességű vetelőket alkalmaztak. A szövődébe 1933-ban 2 Hofherr-Schrantz gyártmányú széles, 1934-ben 8 Schwabe-féle széles kettős vetütelrendszerű (buckskin), majd 1943-ban 6 Schwabe-féle 4-színváltós, széles szövőautomata gépet állítottak be.

A festőüzem a fésűs és kártolt feldolgozás igényeinek megfelelően több üzembrészre tagolódott: a laza-, a fonal- és a szalagfestődére, (kezdetben fakádakkal, később rozsdamentes acélkádakkal és készülékekkel). A kikészítő üzem a kártolt- és fésűsszövetgyártás valamennyi lényeges kikészítő folyamatát elvégezhetette száraz és nedves kikészítésben. Gépeit 1933-tól 2 hengeres préssel egészítették ki.

Emelkedő termelési eredmények

A Fésűsfonó nyersanyagként ausztrál, merinó, dél-amerikai, új-zélandi crossbred és cheviot gyapjút használt a hazai gyapjuféleségeken kívül. A hazai gyapju keménysége és sárga színe a fésűsszövetgyártásnak nem felelt meg maradéktalanul. Világos divatszint és jó minőségű szövetet belőle még keveréssel sem állíthattak elő. A fésült szalagot ezért Angliából, Belgiumból és Franciaországból szerezték be. A

műszálbehozatalnál Németország és Svájc állt előtérben. Effekt fonalakat (műszál, mercerizált pamut, chappeselyemfonal) Németország, Anglia és Svájc szállított. A gyártáshoz szükséges segéd- és üzemanyagokat főleg festék- és speciális vegyi anyagokat Németországból és Svájcból importáltak. Az ammóniákszódaszükségletet Ausztriából és Jugoszláviából fedezték.⁴¹

Az új beruházásokkal megnövekedett a gyár teljesítőképessége. 1938-ban 600 ezer kg zsiros gyapju mosására vált alkalmassá. Az 1933. évi 300 ezer kg fésültgyapju mennyisége 1938-ra 460 ezer kg-ra, a fonókapacitás pedig 430 ezer kg fonalra emelkedett. A szövőde 550 ezer m szövet előállítását, a kikészítő pedig 750 ezer m szövet megmunkálását biztosította. A mosó- és fésülőüzem gazdaságos kihasználását - a piacigények növekedésén túl - a magyar gyapju kötelező felvásárlása nagymértékben elősegítette.

A fonaltermelésben a belföldi verseny élesedett. A Csepeli Fésűsfonógyár Rt. 1933 második felétől 2500 orsóval termelt, és további 2500 orsóval bővült. Újabb fésűsfonódák is létesültek: a vöslai fésűsfonó soproni leányvállalata és az olasz Bersonetto cég kistarcsai vállalkozása (mintegy 12500 orsóval). A rákospalotai fonóda 1936-ban 1000 új merinó-orstót állított fel. A Kokron és Tsa Kötészövőárugyár 1936-ban megvette a csaknem leállt kistarcsai fésűsfonót, és üzembehelyezte. A Csepeli Fésűsfonógyár, amely eddig a Magyar Posztógyár szükségletét elégítette ki, 60 ezer kg fésűsfonaltermeléssel jelent meg a piacon. Valamennyi fonógyár termelése azonban a belföldi fésűsfonalszükségletnek még mindig csak 87 %-át fedezte, így a Fésűsfonó helyzete alapvetően nem romlott, sőt maga is 2300 új fonóorsót állíthatott termelésbe.⁴² A fonóda kihasználtságát a két műszak, majd az éjjeli munka bevezetése biztosította.

A fonódai termelés racionalizálásával és a beruházásokkal az 1930-34. évek között lényegesen csökkent az önköltség legfontosabb összetevője, az egységnyi termelésre jutó munkabéreköltség és a munkaidőráfordítás, ami növelte a rentabilitást. A gazdaságos termelés kialakítása azonban a munkások rovására történt (Bedeaux-rendszer bevezetése). Az egy munkaóra alatt elvégzett legnagyobb munkamennyiség és legkisebb béreköltség 1934-ben mutatkozott. Ez a szanálás befejezésével esett egybe. 1935-től ugyanis részben külső gazdasági tényezők hatására (konjunkturahullámok, nyersanyagárváltozások, stb.), részben a vállalati bérszinvonalnál jóval magasabb minimális munkabérek bevezetése miatt az ön- és béreköltségszint emelkedett. Csökkent az időegység alatt megtermelt áru mennyisége is. A fonóda mégis a legeredményesebben működő üzemegységnek számított. 1939-ben 5077 q fésűsfonalat gyártottak, ami kb. 2700 q-val haladta meg az 1929. évi mennyiséget. Mindez 1 millió P értékű többletet jelentett olyan körülmények közt, amikor a fésűsfonalak átlagos eladási ára jelentősen hanyatlott. A kártoltfonaltermelés szintén emelkedett, 1939-ben elérte az 575 q-t az 1931. évi 19 q-val szemben.

A szövőde termelését az 1930-as évek elején a devizahiány miatti nyersanyagdrágulás, a forgalmi adó növelése és a bolettdó bevezetése bár erősen gátolta, a fésűsszövettermelés mégis az 1929. évi 257 ezer m-ről 1938-ra 533 ezer m-re emelkedett. A kedvezőtlenebb években a termelés visszaesését a magasabb eladási árakkal ellensúlyozták. A vállalat tisztagyapjuból készült férfi és női divatszövegetek: un. tropikál-, freskó-, könnyű-, közép-, nehéz öltöny-, kosztümszövegetek, gabardinokat, fél-double-, double-, nehéz öltöny-, férfi és női kabát-, végül különleges rendeltetésű szövegeteket gyártott. Az utóbbiak között említendők a csikos férfi nadrág-, csizmanadrágszövetek, a közszállítási cord tisztí lovagló- és pejacevics nadrágszövetek, a diszattillák, a társasági tisztí öltöny-, frakk- és szmokingiszövetek. A tisztagyapju cikkekén kívül már a legelső évektől készültek félgyapju cikkek is. Rövid ideig durvább és egészen finom gyapjufonalakból sálakat szintén készítettek. A kártoltiszövetgyártás legfontosabb minőségeinek növekvő termelése 1934-től indult meg: nyári divat öltönyszövegetek, lazafestésű női kabátanyagokat állítottak elő.

Szabályozott árupiac és a mérlegek vallomásai

A vállalat a belső átszervezésekkel termelékenyebbé vált, önköltsége kedvezően alakult, az áruk elhelyezéseért mégis éles harcot vivott. A szövőgyárak közül a Magyar Posztógyár Rt., a Richards Richard Győri Finomposztógyár Rt., a Csepeli Fésűsfonalgyár Rt. számítottak versenytársaknak, míg a fonógyárak közül a Magyar Posztógyár Rt., a Győri Gyapjufonó- Szövő-, Festő- és Kikészítőgyár Rt. és a Soproni Fésűsfonógyár. A vállalatvezetés ebben a helyzetben felismerte, hogy az eladási feltételekre létesített kezdetleges kartell nem biztosítja a piac uralását, ezért ujnak felállítására törekedett, amelyben a termelés kvóta szerint oszlik meg, amelyben egységes eladási árak, szállítási és fizetési feltételek valósulnak meg. Döntő fontosságot tulajdonítottak a közös és óvatos árpolitikának, hogy a nyersanyagárak hullámlásával fellépő veszteségeket kiküszöböljék. A Fésűsfonó ezért egyezett meg már 1936-ban egyik erős ellenfelével, a Vöslai Fésűsfonó Vállalat soproni fiáléjával az irányárak bevezetésére.

A közös árpolitika kidolgozása 1937-ben még égetőbbé vált.⁴³ A kartell 1937. december 9-én jött létre: a "Fésűsgyapjufonal-Egyezmény". Tagjai a Fésűsfonón kívül a Csepeli Fésűsfonalgyár, a Kistarcsai Fésűsfonógyár, a Kokron József és Fiai Kötszövöttárugyár, az Első Rákospalotai Kötő- Kötszövőgyár és a Soproni Fésűsfonalgyár voltak. Az egyes gyárak szállítási kvótája az un. fonószámok arányát jelentette.⁴⁴ A Kokron és Kistarcsai cégeket a kontingentálásnál egy vállalatnak tekintették, melyet Kokronék vezettek. A tagok a fonóorsók számát 3 évig nem növelhették, a kistarcsai (1800 orsóval bővített) és a soproni gyár (400 orsóval bővített) kivételével. A Csepeli Fésűsfonalgyárra külön határozatokat hoztak. A vállalat a Magyar Posztógyárnak, a Ma-

gyar Gyapju- és Kötöttáru gyárnak és a Váci Első Magyar Szövő- és Kötőszövőgyárnak szállíthatott fonalakat a kvótamegoszlástól függetlenül. Más vállalatoknak azonban legfeljebb évi 60 ezer kg fésűsfonalat adhatott el. A fonaltermelés felosztása vonatkozott a saját továbbfeldolgozó üzemszervezeteknek szállított mennyiségekre is. A Fésűsfonó szállítási kvótája - az orsószámnak (15060) megfelelően - 47,2 %-ot tett ki.

Az egyezmény betartásának ellenőrzésére hozták létre a "Fésűsfonók Ellenőrző Irodáját". A tagok nem létesíthettek új belföldi gyárakat még közvetve sem, és a közösen megállapított áraknál olcsóbban nem értékesíthettek. A kartell 1947. december 31-ig állt fenn.⁴⁵

A fonaleladásban a Fésűsfonót a kartell megalakulásáig az Iglér és Tsa bizományos cég képviselte. A fésűsfonalakat feldolgozó szövő- és kötőszövővállalatok szintén a vevőkört gyarapították. A szöveteladásokat továbbra is a Lana cég bonyolította, de a vállalat saját eladási osztályt is szervezett már. Nagyobb megrendelőknek számítottak az állami szervek: a belügy-, a honvédelmi-, a pénzügyminisztérium és a MÁV is.

A francia-angol közeledés meghiusulása, Olaszország kiválása a Népszövetségből és a német-japán egyezményhez csatlakozásának kedvezőtlen visszhangja, a távolkeleti konfliktusban összeült brüsszeli 9 hatalmi konferencia eredménytelensége, a spanyol polgárháború megoldatlan helyzete, a nemzetközi méretű fegyverkezés és a tőkés tulterelés, 1937. folyamán, a világ gazdaságban fennakadásokra vezetett. A textilipari fellendülés 1937 harmadik negyedében megtört. A mezőgazdasági termelés visszaesése miatt a fogyasztók vásárlóereje gyengült. Az 1938. évi magas gyapjuátvételi árak, a kötött gazdálkodás különféle megszorításai, a szezoncikkek értékesítési szakaszának eltolódása a kedvezőtlen időjárás miatt, mind az általános konjunkturaromlást jelezték.⁴⁶ A belföldi piacon a vállalat helyzete megnehezült az új kereskedelmi szerződésekkel, mert az olcsóbb világpiaci anyagárral kalkulált importárak versenyképesebbnek bizonyultak a Fésűsfonó magas anyagköltséggel kialakított árainál.⁴⁷

Az exportforgalom jelentéktelen volt. A nyugateurópai országok piacára továbbra sem sikerült betörni. A 30-as években az exportforgalom 15-37 %-a Jugoszláviába irányult. A vállalat azonban 1935-től a német szövőgyárak rendkívül alacsony áraival itt sem tudott lépést tartani. Valamennyi balkáni országban hasonló helyzet állt elő. A skandináv államok a kiviteli értékből 1937/38-ban 10-14 %-kal részesedtek.⁴⁸ Az ausztriai és jugoszláviai kiviteli visszaesésével egyidejűleg viszont megnövekedett a közelkeleti export. A fő piac Egyiptom volt. A 30-as évek elején az exportnak kb. 20 %-a irányult ide, de 1936-ban már 60,4 %-a! Az olasz szövetdömping hatására azonban 1937-től itt is visszaesés következett be.

A Fésűsfonó 1934-től évi 530-570 ezer m fésűsszövetet és több mint 6 ezer q fésűsfonalat gyártott. Korábban - 1929-34 között - a fésűsszövettermelés csak 250-450 ezer m, a fésűsfonaltermelés pedig 3-4 ezer q körül mozgott. A javuló termelési mutatók a pénzügyi ered-

ményeken is meglátszottak. A 30-as évek pénzügyi taktikája a tartalékok gyűjtésére koncentrált. Az idegen hitelek leépítésével megszűntek a magas kamatterhek. A kamatkötelezettségek kb. egyharmadára (2,4 millió P) csökkentek. A holland forintban, francia és svájci frankban nyújtott hiteleknél a bankadósság csökkenéséhez a külföldi valuták devalválódása szintén hozzájárult.⁴⁹

Az árukon elért bruttó árbevétel és a gyártási költségek különbözete 1931-ben 1,1 millió P-t tett ki, míg 1936-ban 1,8 millió P-t. A gyártási költségek abszolút összege ugyan növekedett, mégis a bruttó árbevételhez viszonyított aránya csökkent, ami a Fésűsfonó erősödését jelezte. A termelési nyereségek így már nem annyira a különféle megtakarításoknál jelentkeztek, hanem a termelés kiterjesztésében. A vállalat kimutatott és titkos nyereségét a következő táblázat mutatja be.⁵⁰

Év	Tényleges nyereség	Ebből titkos tartalék	Mérlegben kimutatott nyereség
ezer P			
1930	133	Gyapjumosó részvények leírására	102 31
1931	194	Lana-részesedés leírására	84 27
		Hüvelyfelfűzőgépek "	83
1932	548	Készletartalékra	362 26
		Lana-kötelezettség tartalékára	160
1933	682	Telekleírásra	280 22
		Tartalékolásra	80
1934	514	Készletartalékra	220 171
		Különleges kiadásokra	113
		Kötelezettségekre	10
1935	532	Készletartalékra	88
		Különleges kiadásokra	114 200
		Tisztviselői nyugdíjalapra	100
		Kötelezettségekre	30
1936	935	Készletartalékra	487
		Különleges kiadásokra	145 203
		Tisztviselői nyugdíjalapra	100
1937	453	Különleges kiadásokra	155 198
		Tisztviselői nyugdíjalapra	100
1938	403	-	152 251
Összesen: 4404			3275 1129

A világgazdasági válság idején, különösen 1932-től, hatalmas belső nyereségek halmozódtak fel. A vállalat 1930-38 között nyereségének mindössze 25 %-át mutatta ki hivatalosan. A nyereségeltüntetés legfőbb módszere a kapitalista gyakorlatban bevett, államilag engedélyezett belső tartalékok képzése volt.⁵¹ Egyik lehetőségként a kimutatott készpénzkészlet és bankkövetelések kisebb összegű mérlegbe állítása kínálkozott, és tendenciózus volt a hivatalos mérlegben kimutatott nagy összegű "kétes" tartozások beállítása is, mert behajtásuk ritkán okozott nehézséget. Ezeket a tartozásokat idővel leírták. Másrészt az extern mérleg kisebb értékű nyersanyag-, félkész- és készárukészletet mutatott ki a valóságosnál. A készleteknél tapasztalható valójában a legjelentősebb eltérés a külső és belső mérlegek között. Így nyilvánvaló, hogy 1936-ra a mobil vagyon 7,9 millió P-re emelkedett, miközben a kötelezettségek 6,5 millió P-re csökkentek.⁵² Az 1931. évi 3,6 millió P-s eladósodott állapot 1936-ra már 1,3 millió P mobil "vagyonfelesleg"-be csapott át. A hivatalosan kimutatott tiszta vagyon 3,2 millió P, a tényleges 4,7 millió P volt. Ennek megfelelően a 16 P-s részvények ára a nagyközönség és az adóhatóságok felé darabonként 17,60 P-t mutatott, holott a Hitelbank belső számításai szerint értékük 25,81 P-t ért el. Az amortizációk a magasabb leírási kulcsokkal szintén a valódi eredmények eltüntetését szolgálták. Az 1938. évi vagyonadó kivételésekor ezt az adóhatóságok fel is fedték. Emiatt az értékcsökkenési tartalékalap egy részéből 1938-ban létrehozták az ún. "II. rendes tartalékalapot". A vállalat szanálása sikerült. A Fésüsfonó jövedelmezősége 1937-re a saját tőkéhez 11,5 %, az össztőkéhez képest 7,89 % volt.⁵³

V. BEKAPCSOLÓDÁS A HADITERMELÉSBE (1939-1944)

A nyersanyagellátás nehézségei és a háborús beruházások

1939-ben kitört a második világháború. A Fésüsfonó hadiüzem lett. A vállalathoz hadiüzemi személyzeti parancsnokot rendeltek ki, aki beleszólhatott a napi termelés ügymenetébe. Jelenléte azonban nem feltétlen egyezett meg a vállalat érdekeivel, mert a zavartalan haditermelés érdekében esetenként mérsékelhette a vállalkozók mértéktelen nyereségvágyát. Ugyanakkor azonban - és ez volt a fő feladata - számos megtorló intézkedést foganatosított a haditermelést szabotáló munkásokkal szemben. A katonai parancsnok fennhatósága alatt alakult meg a Fésüsfonóban - az Iparügyi Minisztérium 29000/1944. sz. rendeletére - a munkaügyi választmány, melynek legfőbb tevékenysége a munkásmegmozdulások megelőzésére, a munkásoknak a szakszervezeti élettől való távoltartására, valamint a hadiipari termelés feltételeinek biztosítására irányult.

A nemzetgazdaság háborús átállítása folytán a textiliparban is 1941-től egyre erősebben érződött az állami beavatkozás, ami nagyarányú állami (katonai) megrendelésekben, a nyersanyag- és energiaellátás szabályozásában, különféle árpolitikai intézkedésekben nyilvánult meg. A polgári fogyasztás céljait szolgáló termelés mind szűkebb térre korlátozódott. A nyersanyagelosztást már 1939-től a Gyáriparosok Országos Szövetsége vezetése alatt álló anyaggazdálkodási bizottságok intézték, melyekben a finanszírozás befolyása érvényesült. 1942-től az anyaggazdálkodás irányítására életre hívták a Magyar kir. Ipari Anyaghivatalt és az Ipari Anyaggazdálkodási Tanácsot, mely a textilipari vállalatok termelőképességét, készletgazdálkodását is ellenőrizte, és foglalkozott - jórészt a nyersanyaghiány miatt - a tipuscikkgyártás, standardizálás, stb. kérdéseivel. A gypjuforgalom 1941-től került ellenőrzés alá. A Futura állapította meg a vállalatok által átvehető gypju mennyiségét.⁵⁴

A Fésüsfont kezdetben, mint német érdekeltségű vállalatot, a nyersanyagellátási nehézségek alig érintették. A világháború kiszélesedésével azonban a nyersanyagbehozatal megnehezült, márcsak devizális okokból is. A hazai gypjutermelés 1941-re 6 millió kg alá süllyedt, holott 1939-ben felülmuta a 8 millió kg-ot. A nyersanyagszükségletnek a belföldi termelés csak mintegy felét fedezte. A hiányzó részt a német és az olasz import pótolta, de Olaszország háborúba lépése lezárta az utolsó kaput, amelyen még a tengerentúli gypju bejöhethetett az országba. A rongybehozatali piacok szintén elvesztek. A műszálimport nyomult előtérbe, de a behozatalt 1941-től korlátozta, hogy az olasz és német textilgyáraknak saját szükségletüket is fedezniük kellett. Az üzemi fűtőanyagban, a szénben szintén hiány mutatkozott.

A vállalat termelése a hadiigényekhez igazodva mégis fokozódott. Az amugysem túl korszerű géppark viszont elavult, és ezen a karbantartás sem segíthetett. A vállalat ezért nagyszabású beruházási programba kezdett. Az építkezés egyik célja a szövő-, festő- és kikészítőüzem bővítése és korszerűsítése volt. Az 580 orsós fonógépeket nagyobb teljesítményűekre (650 orsósokra) kívánták felcserélni, amilyenek a német konzernvállalatoknál üzemeltek.⁵⁵ A beruházások 1940-ben indultak meg. A szövetmosók, csomózók, kivarrók, mintaszövők és festőüzemek új munkatermeket kaptak irodákkal, öltözőhelyiségekkel, mosdókkal és fürdőekkel. A beruházási pénzeszközöket önfinanszírozásból teremtették elő.⁵⁶

A beruházások másik célja a vállalat kártoltfonódájának felépítése volt, hogy a háborús években a kevésbé finom anyagok előállítására irányuló keresletet kielégítsék. Ugyanakkor kifizetődőbbnek mutatkozott, ha a vállalat a jövőben nem bérfonásban vagy üzembérlet révén fonatja a durvább fonalminőségeket.⁵⁷ De a beruházási terv részben elhibázott volt. A gépbeszerzést későbbi időpontra halasztotta, miközben a háború kitörésével a gépbehozatali lehetőségek csaknem megszűntek, ami leginkább a kártoltfonóda gépparkját érintette. A még 1943 előtt feladott megrendelésből 1944 tavaszáig mindössze 6 Schwabe-féle automata

szövőszék, 1 Schönherr-féle automata átcsevelőgép, 1 szaladogató készülőék és 1 tépőgép érkezett meg. A német csoport mégis követelte a megrendelt gépek és áruk ellenértékének átutalását, amit azonban nem teljesítettek, mert a vállalat kb. félmillió márka követelést tartott nyilván. A részvénytársaságban érdekelt magyar banktőke érdekei mindinkább ellentétbe kerültek a német törekvésekkel.⁵⁸

A magyar származású és vezető beosztású alkalmazottak közül egyre többen ismerték fel a külföldi anyavállalat szándékát, s ha látszólag még együttműködtek a Fésűsfonó német vagy német befolyás alatt álló dolgozóival, a háttérben igyekeztek a német követeléseket kijátszani.

1944 tavaszára a kikészítő- és kivarróüzem, valamint a mintaszövő a mintatervezővel felépült, de a háromemeletesre tervezett épület két felső szintjét csak ideiglenesen készítették el.⁵⁹

A kártoltfonó felépítésekor lehetőség nyílt az Első Magyar Gyapjumasó és Finomposztógyár Rt.-nál érdekeltségszerzésre is. A Hitelbanka vállalat bevonásáttervezte textilipari konszernjébe, működését egybehangolva a Fésűsfonó kártoltfonójának termelésével annál is inkább, mert a Fésűsfonó kb. 1 millió P beruházással 2500 kártoltfonó orsó felállításával számolt. A Gyapjumasó kártoltfonó orsóinak száma pedig 8 ezret tett ki. A Hitelbank koncepciójában a Gyapjumasó átvétele a német tőkecsoport visszaszorításának tervével is összefonódott.⁶⁰ A magyar banktőke arra törekedett, hogy a 30-as évek elejére bekövetkezett - számára kedvezőtlen - változást a részvénytőkében, melynek fő haszonélvezője a német tőkecsoport volt, kiegyenlítse. Alig egy évvel később a Budavidéki és Újpesti Gyapjufonó és Szövőgyár Rt. megvétele vetődött fel a hadiipari cikkek gyártásának kiterjesztése céljából, de a Hitelbank ezt az átvételt nem tartotta kívánatosnak a vállalat magas adminisztrációs költségei miatt. Az Iparügyi Minisztérium szintén elutasító álláspontra helyezkedett, mert a Budavidékit magyar érdekeltsgű vállalat kezébe igyekezett átadni. A Fésűsfonóban érdekelt magyar finánciókés csoport, mely üzleti érdekeit tekintve mind többször került ellentétbe a német tőkecsoporttal, hallgatólágosan támogatta a minisztérium álláspontját.⁶¹

A magyar tőkecsoport háttérbe szorítása ellen a Hitelbank erősen tiltakozott, de ennek hivatalos fórumokon politikai okokból nem adhatott hangot. Csak a "szigorúan bizalmas" feljegyzés őrizte meg a bank kesernyés hangú véleményét 1943-ból, miszerint "A vállalat alakulása-kor az elgondolás az volt, hogy a műszaki vezetést Stöhrék, a kereskedelmi vezetést a magyar csoport adja, ezzel szemben jelenleg a vezetőség tisztán Stöhrék embereiből, illetve a tőlük függő urakból áll. A banknak a Fésűsfonó ügyeibe való folyamatos bekapcsolódása semmi formában nincs biztosítva. A vállalat ügyeinek irányítására alakult munkabizottság, amelyben a Hitelbank és a Fegyvergyár egy-egy képviselője is helyet foglal, már csak a német tagok távolléte folytán sem ülészik."⁶²

A két gyárvételi kísérlet nyilvánvalóan jelezte, hogy a Hitelbank egyre kevésbé óhajt a német tőkére támaszkodni. A térnyerés egyik le-

hetőségül a vállalatban működő német tőke visszaszorítása mutatkozott. Az időpont megválasztása sem látszott alkalmatlannak, hiszen a Harmadik Birodalom napja leáldozóban volt. Mégis ez a törekvés, amint az az 1942. évi részvényrepatriálási tárgyalásokon kitűnt, hajótörést szenvedett. Így a Hitelbank kénytelen-kelletlen - gyengébb tőkéstársként - továbbra is együttműködött a német tőkével.

Tipusgyártás, növekvő műrostfelhasználás

A nyersanyaghiány felvette a termékminőség kérdését: a gyengébb minőségű alapanyagokból miként állítható elő megfelelő minőségű áru. 1941-től ezért széles teret nyert a cérnázás, amivel csökkenthették az "élőgyapju" és a műrostfelhasználás mértékét. Ezáltal a 80 %-ban kártolt és 20 %-ban fésűsfonalat tartalmazó szöveteket (háborus közszállítási gyapjuszöveteket) még jó minőségben állíthatták elő.⁶³ A cérnázás bevezetésében mégis a minőségromlás fejeződött ki. Rendszeresítését a Honvédelmi Minisztérium kezdetben ellenezte, mert a haditermelést nem szándékozta kizárólag a monopolhelyzetet élvező Fésűsfonóra alapítani. A vállalat viszont úgy vélte, hogy kötelessége "a kérdésre felkészülni, mivel úgy az elmúlt háború, mint pedig a német hadsereg jelenlegi viszonyai mutatják, hogy ez a fejlődés útja." Sajátos érvelés volt.⁶⁴

Az ország kedvezőtlen gyapjuhelyzete miatt a honvédségi zubonyszövet-szállításoknál az 50 %-os gyapjukeverési arány 45 %-ra csökkent. A cérnázott fésűsszövetek minimálisan 30 %-ban tartalmaztak műszálát. A műrostfelhasználás ugyan nem változtatta meg az anyag karakterét, de az áru rugalmassága és tartóssága csökkent. Az élőgyapju 35-40 %-nál kisebb keverési arányát, mint pl. a német hadsereg ruházatánál 28 %, a hazai gyenge minőségű rongy- és hulladékanyagok miatt nem vezethették be tartós áru minőségrontás nélkül.⁶⁵ Az anyagkészletek 1937-ben még 97 %-ban tartalmaztak nemes anyagot, 1942-ben már csak 43 %-ban, míg a többit egyre silányabb pótanyagok alkották. A pótanyagfeldolgozás mélypontja 1942-től a papírfonalgyártás megkezdése volt. Az 1944-re megszűnt külföldi fonalbehozatal folytán lett létkérdés a hazai viszkóz műrosttermelés megszervezése. A nyergesujfalui Magyar Viskósa Rt. üzembehelyezése (ami egybeesett az olasz műrostbehozatal kiesésével) csak átmeneti segítséget jelentett.⁶⁶

A gyapjuhiány miatt került sor a gyapjuszövetek standardizálására, mely a polgári célra gyártott áruféleségek 80 %-ára terjedt ki. "Standardizálás" címén bizonyos szövetfajtáit felfelé és minőségét lefelé elhatárolták. Szabványosították a keverékeket, rögzítették a súlyhatárokat. A vállalatok a kártolt szövetek hat típusát 19 cikktípusban állíthatták elő. A közszállításokban egységes arányban vettek részt, azaz e célból a polgári fogyasztás kielégítésére szolgáló anyagkészletük 60 %-át használhatták fel. A havonta gyártott 250 ezer m szövetből 75 ezer m jutott a fésűsszövetekre. A típuszövetek gyártásában a Fé-

sűsfonó vezetői nem foglaltak el egyértelmű álláspontot. Tartottak attól, hogy a dömpingben piacra dobott olcsó cikkek nem találnak vevőre, s így nagy árukészletek halmozódnak fel, de a feltételezés alaptalannak bizonyult, mert a vásárlóerő fokozatos süllyedésével a kereslet az olcsóbb áruk irányában tolódott el.

A vállalat legfőbb kívánsága a haditermelés miatt azonban teljesítetlen maradt, ti. hogy a kötelező tipuscikkgyártáson kívül fennmaradó termelői kapacitását (kb. 50 %-át) saját igényeinek megfelelően használhassa ki. A piac elvesztésének féltelme, a háború utáni évek gazdaságilag előre nem látható alakulása miatt a vállalat igyekezett a centralizált elosztási viszonyok között is minél nagyobb szerephez jutni, hogy még a haditermelés idején se kelljen jobbminőségű áruinak gyártásával felhagyni.⁶⁷ A Sűsfonó kártoltfonója azonban nem biztosította magában a 30 ezer m zubbonyposztóhoz szükséges kártoltfonalat, ezért pl. 1944-ben a 840 saját kártoltfonó orsóján kívül összesen 2400-at foglalkoztatott bérben.⁶⁸

A Sűsfonó szövődéje 30 ezer m zubbonyszövetet készített a korábbi 10 ezer m helyett, és a fonóda szállította 8 ezer kg szövőfonalat dolgozta fel. A festőüzem 10 ezer kg kötőfonalat, a bérben font 10 ezer kg fonalat, és a 8 ezer kg szövőfonalból szőtt kelméket festette meg. A kikészítőben a zubbony- és a 8 ezer kg szövőfonalból készített szövetek kikészítését végezték. A Sűsfonó orsóinak 90 %-át két műszakban, 10 %-át három műszakban működtették. A gyapjuszövő- és kikészítőüzemeket 20 %-ban egy műszakban, 70 %-ban két és 10 %-ban három műszakban foglalkoztatták.⁶⁹ 1943-ban az üzemrészek teljesítménye az 1939/40-es évekhez képest bár csökkent, de a vállalat kapacitásának kihasználtsága kedvezően alakult, mert a honvédségi egyenruhaszövetek gyártása lehetőséget nyújtott a termelés szintjének viszonylagos fenntartására.

A II. világháború éveiben a kapacitás kihasználását 3 műszakra tervezték. A foglalkoztatás és a termelés gazdaságossága így 2-2 1/2 műszaknál került egyensúlyba. A rentabilitás ezen felül fokozatosan növekedett, alatta hirtelen csökkent, de a háború előrehaladtával - 1942 elején - a nyersanyag- és munkaerőhiány miatt a gyapjumszóüzem teljesítményének kihasználtsági foka már csak 54,4 %-ot, a fésülőüzemé 55,8 %-ot, a sűsfonóüzemé 50 %-ot, a szövőüzemé 75 %-ot ért el.⁷⁰ A gyártási költségek emelkedtek, ami összefüggött az 1939. augusztus 26-i és 1940. augusztus 7-i ármaximálásokkal. A Sűsfonó tiltakozott is ellenük, mert a versenytársak az ujonnan üzembehelyezett gépekkel alacsonyabb költségsszinttel üzemeltek. A sűsfonóiparban 1943-ra az átlagos költségemelkedés indexe 2,76, a Sűsfonónál még nagyobb: 3,20 volt. Különösen 1943 áprilisa és júniusa között emelkedtek a költségek - a Sűsfonóban 5,12 P-ről 9,08 P-re. Ezzel a költségsszinttel és rezsivel képzett új sűsfonóaláraknál a soproni, csepeli, rákospalotai és győri gyárak 1,47 - 2,33 P-vel jobb eladási árakkal jelentek meg a piacon.⁷¹

A háborus eladási viszonyok és a hadinyereségek alakulása

Az Árelenőrzés Országos Kormánybiztosának rendeletére a háboru kitörésekor az eladási árakat az 1939. augusztus 26-i szinten bár befagyasztották, de már az 1939. december 1-én bevezetett felárakkal engedélyezték, hogy a vállalatok a megnövekedett gyártási költségeik egy részét felárpótlékként hozzászámíthassák az eredeti árakhoz.⁷² Az Árelenőrzés Országos Kormánybiztosával szemben a fésűsfonódáknak így sikerült elérni a régi kartellárak 8-10 %-os emelését.⁷³ Mindez ösztönözte a termelést. A fésűsfonaltermelés 1939-ben az előző évi 3685 q-ról 5000 q fölé emelkedett, és a fésűsszövettermelés mintegy 697 ezer m-t tett ki a korábbi 533 ezer m-rel szemben. 1941-ben pedig a fésűsfonaltermelés 5580 kg-ra és a fésűsszövettermelés 893 ezer m-re növekedett.

A második világháború azonban gyökeresen átalakította a világkereskedelem arculatát, különösen a hadviselő felek országaiban. Az árucsereforgalom egyensúlya megbomlott. A belső piacok a nemzetközi kapcsolatok megszakadtával sajátos fejlődésnek indultak. Az exporttevékenység csaknem megszűnt. A Fésűsfonó szövetféleségeinek 1937-ben még 15 %-át exportálta, 1940-ben alig 3,4 %-át. Amennyire megnehezült a vállalat helyzete az exportnál, annyira javult a belföldi piacon. A megnövekedett kereslet szinte valamennyi raktáron fekvő árucikket felszívott, de a cég számolt az eladási viszonyok kedvezőtlen alakulásával, mert a kereskedelem "szemben a múltban még kevészámu, töke-erős nagykereskedővel, most számos, részben kevésbé jól fundált, illetve kevésbé tapasztalt új cégre épült fel."

A felárrendszer helyébe 1942. július 1-én az un. "árkiegyenlítő rendszer" lépett. Az új gyakorlatban a nyersanyagokra kalkulációs alapárakat állapítottak meg. Az így képzett eladási árakkal jelentős értékkülönbséget tartalmazó tartalékokat képezhettek.⁷⁴ A Fésűsfonó az emelt eladási árakkal nagy forgalmat bonyolított le. Az árukészlet felduzzadt, ami a háború befejezésével várható árcsökkenés miatt nagy kockázattal járt. A vállalat a forgalomműködés ellenére ezért határozta el a készletcsökkentést, melyet a beruházási terv szintén indokolt.

A háborus konjunktúra éveinek pénzügyi eredménye a külföldi devizában nyújtott hitelek visszafizetése, valamint a belföldi hitelkeret további csökkentése volt. A vállalat a 20-as években még kb. 18 millió P-t kitevő tartozását 1942-ig 1,5 millió P-re építette le. Sőt ebből 1 milliót részvényekre konvertált. Anyagi erejét a haditermelés kezdetben növelte, amit az önfinanszírozásból végrehajtott beruházás is mutat. Nem jelentett különösebb megterhelést a három részletben kifizetett állami beruházási kölcsön jegyzése sem (720 ezer P 1939-1941-ben), valamint az sem, hogy 1938-tól a Fésűsfonó adómentessége lejárt.⁷⁵

A háborus nyereségeknél a fő kérdés az volt, miként képezhetők az intern nyereségből különböző tartalékalapok, mivel a pénzügyi eredmények kedvezőbben alakultak, semhogy azt a magasabb adózás

veszélye nélkül kimutathatták volna. Az intern és externyereségek alakulását (folyó árakon) az alábbi táblázat tünteti fel: ⁷⁶

Év	Termelési érték	Intern	Extern ^x
	(P)	nyereség (P)	
1939	10 020 028	840 172	263 969
1940	11 898 274	650 415	292 007
1941	19 112 049	872 916	733 366
1942	22 393 247	1 758 000	703 806
1943	22 537 406	4 081 000	779 400

^x az előző évi nyereségáthozatalok nélkül.

Az 1941. évi intern eredmény a bevételzett felárakkal 1,12 millió P-vel javult. Az áremelkedés következtében 1942-ben szintén jelentős összeget vittek át az intern nyereségen kívül a felárszámlára. Az 1939-41 közötti mintegy 2,15 millió P többletárbevétel változatlanul értékkülönbszeti tartalékként könyvelték el. Az eredmények értékelésénél azonban figyelembe kell venni, hogy a hazai textilipar termelése változatlan árakon kb. 10 %-kal elmaradt az 1938. évi színvonalától és hozzávetőleg 25 %-kal az 1939. évi csúcstermelés értékétől. A valóságos összehasonlítást a korábban még nem használt műanyagok és nem gyártott termékféleségek mégsem teszik lehetővé, de tájékozódásul elég felemlitenünk, hogy 1939 augusztusa és 1941 júliusa között az ipari árak 30 %-kal, majd 1942 májusáig újabb 31 %-kal emelkedtek. Az ipari gyártmányok nagykereskedelmi árindexe 1939. július 31. és 1943 júniusa között már 227-re, sőt 1943 októberéig 306-ra nőtt.

A vállalat tiszta vagyona 1941-42 között 7,65 millió P-ről 10,56 millió P-re emelkedett. A mobil vagyontöbblet 2,99 millió P-t tett ki. Az 1942-ben végrehajtott alaptőkeemeléssel a Fésűsfonó 0,8 millió P "friss pénzt" kapott, míg fennálló hitelei 1,2 millió P értékben részvénytőkévé változtak át. A kedvező belső pénzügyi eredmények szintén jelentkeztek az extern mérleg "adósok", "váltótárca" és "pénztárkészlet" tételeinek felduzzadásában. A vállalat a felhalmozott készletek leépítésével 2,5 millió P-t fordíthatott investíciókra. A nyersanyagárak kalkulációjánál is ártartalékokat létesített. ⁷⁷ Az intern mérlegen belül dotálták 1940-ig a segély- és jóléti alapokat, de ezután a kimutatott nyereségből kellett az alapokat finanszírozni. A vállalat hivatalos mérlegében így a kimutatott nyereség hirtelen megnövekedett. Amíg 1940-ben csak 292 ezer P. nyereséget, addig 1941-ben 733 ezer

P-t kellett nyilvánosságra hoznia. Az 1939. június 30-i közgyűlés ezért létrehozta a Teleszky János Jóléti Alapot 300 ezer P alapvagyonnal. Elvi rendeltetése az idős és rokkant munkások segélyezése, az alkalmazottak özvegyeinek, árváinak támogatása, mérsékelt kamatu kölcsönök folyósítása, stb. volt. Ezt követte 1943-ban, a Belügyminisztérium rendeletére, az Elismert Vállalati Nyugdíjpénztár vagyonának elkülönítése a vállalati vagyontól.⁷⁸ Az államnak az a törekvése, hogy pontosabb képet nyerjen a részvénytársaságok anyagi viszonyainak alakulásáról, nem esett egybe a vállalat nyereségeltüntetői szándékával. A pénzbevételek 1943-ban, a termelés 29 %-os mennyiségi visszaesése ellenére, növekedtek. Az elért belső nyereség oly magasra szökött, hogy az adózás elkerülésére a belső és külső dotációs lehetőségek kiaknázása után - bizonyos összegeket szociális célokra is (kulturház, munkásszálló építése) tartalékoltak. Ezeket azonban távolról sem kívánták befektetni.⁷⁹

A Vállalat a Hitelbank textilipari konszernjében - a gyártási ágazattól függetlenül (itt első volt) - az előkelő második helyet foglalta el. Helyzetét tükrözi az alábbi összeállítás 1930-ból:⁸⁰

A Hitelbank textilipari konszernjéhez tartozó vállalatok	összes saját tőke	eladási
	(alap- és tartalékok)	forgalom
ezer pengőben		
Magyar Pamutipar	7.878	24.772
Hazai Fésűsfonó és Szövőgyár	4.243	10.575
Linum-Taussig Sámuel	1.300	8.658
Pannónia Kender- és Lenárugyár	1.282	2.656
Columbia Textilipari Rt.	820	3.757
Joss Mihály és Löwenstein	800	1.515
Rokka Kötszövőgyár	300	2.970
Magyaróvári Műselyemgyár	104	2.811
Összesen:	16.957	57.710

A vállalat anyagi erejének növekedését tükrözték az alaptőke-emelések. Az 1940. szeptember 24-i közgyűlés az alaptőkét 3,5 millió P-ról 4 millióra emelte fel, majd az 1942. május 18-i közgyűlés 6 millióra. A két alaptőkeemelés közepette merült fel a Hitelbanknál a fegyvergyári részvénytőke (36,25 %) átvétele, hogy a vállalatot ezzel is szorosabban kapcsolja textilipari konszernjéhez. A bank névértékbeni

átvételt akart, de ez a Fegyvergyár érdekeinek nem felelt meg.⁸¹ Az átadás megghiúsult, és nem valósult meg az sem, hogy a Hitelbanknál koncentrálódjanak a hazai fésűsrészvények (38,79 %-ban). A Stöhr-Etag konszern viszont újabb sikeres részvénykoncentrációt hajtott végre, a zárolt pengőköveteléseket változtatták át részvénytőkévé. Az 1942. évi alaptőkeemelés után azonban a külföldi csoportban a Stöhr cég közvetlen részvényérdekeltsége 40 %-ra csökkent. Időközben - 1941. október 24-én - a Stöhr cég, a Fésűsfonó és a Fegyvergyár közti lejárt szindikátusi szerződés helyébe új lépett.⁸² A szindikátusi szerződés megkötését a magyar csoport részéről a részvényminoritás indokolta. A szindikalizált részvények a két csoport között 50-50 %-ban oszlottak meg. Ezzel a részvény mennyiséggel semmilyen körülmények között nem kezdhettek spekulációs üzleteket.

A német kézben lévő magyar vállalati részvények repatriálásáról 1942-ben kormány szinten tárgyalások kezdődtek. A Hitelbank is felmérte ehhez részvényvállalatainak helyzetét. A bank kettős kimutatást készített. Az egyikben azokat a vállalatokat sorolta fel, amelyeknél a részvényviszavásárlás lehetősége fennállt, de nem volt valószínű (pl. a Ganz gyár). A másik csoportosításban azokat a vállalatokat írta össze, amelyekről biztosan állította, hogy részvényeik nem visszavásárolhatók. Ezek közé tartozott a Fésűsfonó. Az értékes, hosszú ideig megszakítás nélkül német kézben lévő fésűsrészvényekről a német csoport nem mondott le, mert a vállalat termelése, pénzügyi eredményei a világháború éveiben is rendkívül kedvezően alakultak.⁸³

Kitelepítési kísérletek, az utolsó napok

A front közeledtével a budapesti ipartelepek közvetlen veszélybe kerültek. A Fésűsfonót 1944. június 2-án bombatámadás érte. A karbonizáló elpusztult, a festőüzem megrongálódott. Április elejétől mintegy 600 munkás hagyta el munkahelyét, a termelési kiesés 40 %-ot ért el.⁸⁴ A dél-pesti hadianyaggyárak ellen 1944. április 3-tól állandósult légitámadások következtében a legtöbb szőnyegbombázás a Soroksári úton lévő Fésűsfonó környékére jutott. Ez magyarázza a hadiüzemi kööttségek ellenére bekövetkezett nagyszámu kilépést.

Reinhold vezérigazgató, Schulze ügyvezetőigazgató és Krudy Ferenc az igazgatóság elnöke október második felében vetette fel a gyár kitelepítésének gondolatát, elsősorban a fésűlőüzemét. A magyar vezetők többsége azonban ellenezte a tervet, és a fésűlőüzem kitelepítését azzal akadályozták meg, hogy szakértőkkel az áttelepítést műszakilag és helyileg (Székesfehérvár, Vác) kivitelezhetetlennek minősítették. Schulze és Schlechte német gyárigazgatók novemberben ennek ellenére elhatározták, hogy a kb. 40 ezer m³ jó minőségű készárú készletet Sopronba szállítják, ahol filialét állítottak fel. A nyilaskeresztes kormány Kiűritési Kormánybizottságának rendelkezései, a német gazdasági kiűritési szervek fenyegető leiratai és erélyes személyes beavatkozásai

kényszerítették végül is a vállalatot - december elején - árukészletének Sopronba szállítására. A magyar műszaki értelmiség ellenvetései miatt Theodor Gutknecht Stöhr igazgatósági tag még Budapestre is utazott. A november 11-12-i tárgyalásokon azzal fenyegetett, hogy amennyiben szükséges, a német követség tekintélyét és segítségét veszi igénybe. Ha pedig a Honvédelmi Minisztérium nem ad segítséget (nem is nyújtott), akkor a német haderővel lép fel. A német részvényesek a vállalat vagyonából minél nagyobb részt akartak magukkal hurcolni. Mintegy 3 millió P folyósítását követelték az anyavállalatnál megrendelt fonalak teljes ellenértékének előlegkénti kifizetését és a Németországban korábban megrendelt (de vissza nem igazolt) gépmegrendelésekre nagyobb előlegek kiutalását. A Hitelbank arra az álláspontra helyezkedett, hogy "leghelyesebb dr. Gutknechtől egy betartani nem szándékolt ígérettel szabadulni, mint nemmel válaszolni", ezért a bank elvben ígéretet tett a készletek elszállítására.⁸⁵ A vállalat magyar vezetői a munkásokkal összefogva ettől kezdve huzták-halogatták a szállításokat, de nem akadályozhatták meg. Az időhúzással mégis sikerült megmenteni a Sopronba irányított és polgári fogyasztásra szánt árukat.

A Fésűsfonó 1944. december 23-ig üzemelt.⁸⁶ A kikészítőüzem nyírótermét december 30-án két aknátalálattal érte. Az új év első órájában légi akna csapott be. A gyár körül 1945. január 5-én öt helyen német üteget állítottak fel, a gyártelepre kb. 30 főnyi német tüzérség érkezett. A munkáslétszám mégis január első hetének végére 3-400 főre szaporodott, amiben a gyárhoz tartozás érzésének megerősödése nyilvánult meg és az, hogy a január 4-én kiadott új behívási parancs szerint csak a hadiüzemek dolgozói élvezhettek még némi biztonságot.

Az üzembenitést 1945. január 8-án rendelték el. A gyárat német katonai robbantó bizottság szállta meg. A munkások és mérnökök erejük végső megfeszítésével igyekeztek eleget tenni az üzembenítési parancsnak. A gyártelep csak úgy kerülhette el a felrobbantást, ha mielőbb leszerelik a gépek kapcsolóberendezéseit. Ezáltal ugyanakkor a géppark időlegesen használhatatlanná vált, de legalább nem semmisült meg. A bénítással csupán 20-25 ezer P gyorsan helyreállítható kár keletkezett.

A robbantási bizottság távozása után - január 9-én éjjel - nehéz fegyverekkel felszerelt német gyalogszázad foglalta el a gyárat. A gyári betonkerítés mellett védőállásokat építettek. A szovjet csapatok január 10-én érték el a Határ-ut mögötti Hajnal utcát. A gyár a front közepébe került, de az egész napos akna- és géppuskatűzben alig károsodott. A selfaktor- és a II. sz. gyűrűsfonó üzemszerek kaptak csupán kisebb találatokat. A front éjszaka megingott, a német csapatok menekültek. Az első szovjet katonák hajnali 3 óra tájban jelentek meg a dunamenti raktártelep felől. A gyár 1945. január 11-re virradóra felszabadult. Kezdetét vehette az újjáépítés, a termelés megindítása.⁸⁷

VI. A MUNKÁSOK BÉRVISZONYAI, MOZGALMAI

A munkásbérviszonyok az első világháború után igen kedvezőtlenül alakultak. A textiliparban 1929-ben pl. az átlagbérszint az ipari átlagnak csak 77 %-át alkotta. A textilipari bérszínvonal a legutolsó helyen állt annak ellenére, hogy 1910-től mintegy 10 %-os javulás mutatkozott. A textilgyárosok az alacsony munkabérek mellett a Tanácskörtársaság idején bevezetett 8 órás munkanap ellen is csakhamar támadást indítottak, mert a munkanap meghosszabbítása az olcsó női és gyermekmunkaerő tömeges alkalmazásával új kiaknázható nyereségforrásokkal kecsegtetett. A munkáslétszám a Fésűsfonóban a termelés kiterjesztésével párhuzamosan - 1924-1927 között - 740 főről 1000 fő fölé emelkedett, közöttük a női munkások száma 570, illetve 820 főt tett ki. A gyár munkásainak az elő- és betanított munkások azonban csak egy részét alkották, sőt 1926-ig fiatalkorú gyermekmunkaerőt is alig alkalmaztak. De a vállalat 1927-ben a magasabb profit és a tartósan ígérkező ipari fellendülés reményében ugrásszerűen megnövelte a gyermekmunkások, főleg a fiatal lányok számát (220-250) főre.⁸⁸

Az első években az órabéres bérrendszert vezették be. Az órabérekhez a teljesítménytől függően ún. jutalékokat folyósítottak. 1927-ben az 1068 átlagosan foglalkoztatott munkás közül 748 dolgozott órabéres csak 282 fő akkordbérben, míg 1931-ben 644 munkás közül már 438 főt fizettek akkordbérben.⁸⁹ A tőkés vezetés ezzel az átszervezéssel igyekezett kiegyensúlyozni a helytelenül tervezett kapacitás, a nem megfelelően kialakított kezdeti üzletviteli politika és a finanszírozó bankok túlzott nyereségvágya okozta pénzügyi deficitet.

A vállalatnál a munkásokat rangsorolták. Eszerint megkülönböztettek "első-, másod- és harmadrendű" munkaerőket, akik órabére közti különbség ugyan kategóriánként mindössze 2 fillért tett ki, de havi viszonylatban ez már 25-30 P különbséget jelentett. A férfi és nő dolgozók bérezésében további jelentős eltérések mutatkoztak csakugy, mint a tisztviselői és munkáskeresetek között. Mindössze 53 munkás bére érte el a tisztviselői fizetések alsó határát. A kiemelt munkások azonban az összmunkáslétszámnak csak 7-8 %-át alkották. A munkások zömének (556 fő) havi keresete 60-100 P-t tett ki.

A bérek bár 1924-1928 között emelkedtek, de az 1925/26. évi bérlemorzsolódás miatt a munkáskeresetek még 1928-ban sem érték el az 1925/26. évi bérszínvonalat. A fésűsök órabére pl. az 1925. évi 42,7 fillérről 1928-ra 40,7 fillérre süllyedt, és a többi üzemrész bérszínvonal-alakulása szintén hasonló tendenciát mutatott.

Az alacsony fizetések miatti bérkövetelések a Fésűsfonónál így igen korán jelentkeztek. Az 1924. március 24 - április 2. közötti munkabeszüntetés okát a statisztikai jelentés szűkszavuan csak bérkövetelésben rögzítette. A béremelkedések elmaradása miatt 1927-ben újabb sztrájk tört ki.⁹⁰ A keresetek a gyáripari munkások béreitől messze elmaradtak. Az 1925. és 1928. évi üzemredukciók szintén kedvezőtlen-

nül befolyásolták a munkások hangulatát. A fészülő 1925-ben egy teljes hónapra leállt, majd 5 hónapig heti 3 munkanapot üzemelt. A heti munkanapok száma 1928/29-ben sem volt több négyenél. Az üzemkorlátozás a fonódai, a szövődei és a kikészítőbeli munkásokat is érintette.⁹¹

Az 1929-ben kitört világgazdasági válság alatt a munkabérek tovább csökkentek, jóllehet a vállalat szanálására épp ekkor került sor. A munkabérek csökkenése azonban nem annyira az egy főre jutó keresetek csökkenéséből (pl. akkordbérezéssel) származott, hanem sokkal inkább az elbocsátásokkal "megtakarított" munkabérekből. Az 1928-ban foglalkoztatott kb. 900 munkásból 1932-ben már csak 550 főt alkalmaztak. A Fésüsfonó munkása összességében megközelítőleg feleannyi munkabérért állította elő az 1 főre jutó termelési értéket, mint a Stöhr-Etag konszernbeli.⁹² A gyár tőkései ezért arra törekedtek, hogy az alacsony bérszint fenntartásával emeljék a termelés hatékonyságát, ami további profitszerzési lehetőséget kínált.

A Fésüsfonó munkásállománya összetételében a 30-as évek elejére bekövetkezett szerkezeti változás azonban a munkásokat megosztotta. A vállalatvezetés a megmaradt szűk szakmunkásgárdát nagyobb anyagi megbecsülésben részesítette, és így szembefordíthatta a rosszul fizetett, főleg betanított munkásnőkkel. Az ellentétek éleződtek, sztrájkokra került sor. 1932. január 29-én a délutáni műszakból hazatérők a gyárkapu előtti tüntetőkhöz csatlakoztak. Röplapokat osztottak szét a gyár melletti erdőben az Ifjúságunk Magyarországi Szövetsége, a Nemzetközi Vörössegély és az Osztályharcos Textilmunkások Üzemközi Bizottságának Fésüsfonógyári Szervező Bizottsága aláírásával, melyeket a munkások az egyes üzemszervezetekben kifüggesztettek.⁹³

A tőkés vezetés - a gyár ipari kapacitásának bővítésén túl - az intenzívebb termelést a Bedeaux-rendszer bevezetésével valósította meg, ami növelte a profitot. A "bedózással" a munkások a régi fizetésüknek a felét sem keresték meg.⁹⁴ Emiatt tört ki a gazdasági válság utáni évek legnagyobb sztrájkja is 1935. november 9-én. "A munka megszüntetésére az adott okot - tudósította a Népszava -, hogy a kivarró osztályban a munkásnők mögött hónapok óta mérnökök állnak, akik stopperórával a kezükben mérik a munkásnők mozdulatait, emelik a termelés mennyiségét és csökkentik állandóan a munkabéreket."⁹⁵ A kivarróüzem sztrájkolói ezért felhívással fordultak a gyár dolgozóihoz. Követelték a bedózás megszüntetését, a büntetéspénzek eltörlését, a szervezkedési szabadságot, a munkásbesugók és egységbontók elbocsátását. A munkabeszüntetés jelentőségét növelte, hogy a közeli pest-erzsébeti textilgyárak munkásai szintén sztrájkba léptek. A 30-as évek legnagyobb textilipari sztrájkmozgalma bontakozott ki. A gyár vezetői hiába kísérelték meg sztrájktörők bevetését. A sztrájk befejezését csak a Népszava november 28-i száma adta hírül. A békéltető tárgyalások Diószeghy József kormánybiztos közreműködésével zárultak le. Az addigi maximális 55-60 filléres akkordbér minimális bér lett.⁹⁶

A munkások bérvisszonyai azonban a sztrájk utáni ipari fellendülés idején sem javultak lényegesen. A munkafelügyelettel megbízott

mesterek és segédmesterek fizetése közel kétszeresét, de nem ritkán háromszorosát alkotta a munkásokénak (89 fillér - 1,04 P/óra). A legmagasabb átlagbérszínvonalat a fonók, a minta- és háziszőnyegszövők, valamint a nedves appreturában dolgozók érték el (35-69 fillér/óra). Hozzájuk képest a gyapjufonást és szövést előkészítők munkabére mintegy 40 %-kal kedvezőtlenebb volt. A munkásnők keresete 1934-1936-ban (25 munkanapra számítva) 80-100 P-t, míg a férfi munkásoké 135 P-t tett ki. A csekély kereseteket tovább csökkentették az üzemredukciók, amelyek során a munkanapok száma heti 4-5 napot, a munkaidő pedig csak 6 órát tett ki.⁹⁷

A gyáriparban 1937-ben bevezetett 8 órás munkaidő és legkisebb munkabérek a Fésűsfonónál kb. 10-15 %-os bértöbbletet okoztak (100-150 ezer P-t). A vállalatvezetés nem szívesen vette a minimális bérek életbeléptetését, profitcsökkentéstől tartott. Ugy vélte, hogy az új rendelettel az akkordrendszer lényege vesz el, a "többletmunkára" serkentés. Követelte ezért, hogy az akkordbér minimumát a legkisebb órabér alatt 20 %-kal rögzítsék.⁹⁸ A kedvezőtlen bérviszonyok miatt 1937 júniusában a mintaszövők sztrájkot is kezdtek, majd kiléptek, de a vállalat szanálása után megerősödött tőkés vezetés minden követelést elutasított.⁹⁹

A munkások összes pénzjuttatása az 1932. évi mélypont után 1936-ban érte el a legmagasabb szintet, de a bérek és természetbeni juttatások összege a bevezetett legkisebb munkabérek ellenére 1938-ra csaknem az 1932. évi szintre esett vissza (85503 P). Természetbeni segélyezésben a mintegy 1000 munkás közül alig néhány részesült. Ezzel szemben a lényegesen jobban fizetett művezetők, mesterek évi természetbeni juttatása 1933-1938 között 5600-8561 P között mozgott. Hasonló tendencia figyelhető meg a tisztviselő fizetéseknél is. A munkások és a jól fizetett "középrétegek" keresete közt áthidalhatatlan különbségek mutatkoztak.

A textilipari munkabéreket a 30-as évek második felében igen alacsony szinten tartották. A textiliparban pl. az 1938. évi átlagos bérek még mindig csak 956 P-t tettek ki az 1929. évi 1156 P-vel szemben, és ezek a textilipari átlagok az ipari átlagos bérektől 250-340 P-vel maradtak el. Az iparágak közti bérezési aránytalanságok pedig még kirívóbbak voltak. A nominális bérek értékelésénél azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy a textilipari munkásság nagy többsége jóval az iparági átlag alatt keresett, és csak a képzett szakmunkásoknak vékony rétege találhatta meg számítását. Másfelől míg egy férfi fonó-, illetve szövőmunkás 56 fillért kereshetett meg egy órai munkával, addig a hasonló munkakörben dolgozó női munkaerő csak 40 fillért.

Az átlagos nominális bérek 1938-ra - még az 1935-től tapasztalható kisebb növekedés ellenére is - 18-20 %-kal csökkentek 1929-hez képest. A reálbérszínvonal mintegy 9 %-kal esett vissza, amit az 1935-ig tartó kisebb mértékű árlemorzsolódás magyaráz. Az árak így még 1938-ban sem érték el az 1929. évi árszínvonalat. A 30-as évek munkanélkülisége azonban az egy keresőre jutó keresetek reálértékét

kedvezőtlenül befolyásolta. A munkásság megélhetési körülményei miatti elégedetlensége ellensúlyozására, valamint a burkolt fegyverkezés zavartalan biztosítása miatt fogantatosítottak a 30-as években bizonyos szociálpolitikai intézkedéseket (a 8 órás munkanap törvénybeiktatása, a szakmánkénti minimális bérek bevezetése 1937-ben). Ezeknek az intézkedéseknek a textiliparban béremelő hatása volt más iparágakkal szemben, ami a textilipari bérek elmaradottságát jelezte.

A keresetek jelentékenyebben csak a II. világháború első szakaszában felfelé ívelő hadikonjunktúra idején (1939-1942) emelkedtek. Az egy munkásra jutó nominális keresetek 73 %-kal, de figyelembe véve a létfenntartási költségek indexét, az átlagos reálkeresetek csupán 10 %-kal növekedtek, sőt a háború miatt felfüggesztett 8 órás munkanap meghosszabbításával az órabérek reálértékének emelkedése alig haladta meg a 8 %-ot.

Az Iparügyi Minisztérium 1939-ben szabályozta ismét a minimális béreket. A bérek 10-30 %-kal emelkedtek. A Fésüsönő a minisztériumhoz intézett beadványában utólag helytelenítette a "magasan megállapított legkisebb munkabérek". Azzal érvelt, hogy a gyáripár "csak azokat a munkásokat fogja munkában tartani, akik a termeléssel a legkisebb munkabér ellenértékét meg tudják és akarják is szolgálni", azaz az elbocsátások elkerülhetetlenek lesznek, nehogy megszűnjék a hazai textiliparnak egyetlen előnye (az alacsonyabb munkabérszínvonal) a külföldi versenytársakkal szemben. A vállalatok tehát inkább korszerűsíteni majd, ami "további munkások számára jelenti kényerük elvesztését". A vállalat tőkés vezetői a műszaki haladás és a munkások anyagi felemelkedése között kibékíthetetlen ellentétet láttak.¹⁰⁰

Az 1939. évi bérszabályozással az elő- és kártoltfonók bére 15 %-kal, a selfaktorfonóké 9 %-kal, a gyűrűsfonóké pedig 12,9 %-kal emelkedett. A cérnázók béremelkedése 9 %-ot ért el. A vállalat, hogy a profitsökkenést elkerülje, növelte az akkordalapokat. A kettőzők, csévélők és matringolók a minimális bérszintet korábban 87,5 %-os teljesítménynél érték el, ezen túl azonban csak 95 %-os teljesítménynél. Az 1940. októberi 7 %-os, majd az 1941. májusi 8 %-os béremelés tovább növelte a vállalat önköltségét. 1942-ben ezért új jutalékrendszert vezettek be. A teljesítmények szintjét jobban emelték, mint a többlet-teljesítményért kifizetendő jutalékot.¹⁰¹

A legrosszabbul fizető vállalatok közé tartozó Fésüsönőnél minden hivatalos béremelés, mivel a vállalat működését rendkívül alacsony bérnivóra méretezték, újabb és újabb profitsökkenést jelentett. Az 1943. július elsejei új ár- és bérszabályozáskor a béremelések szintén nem álltak arányban az áremelkedésekkel. Az életszínvonal az utolsó békeévi alá süllyedt. Bevezették a hadiüzemi ellátási rendszert.¹⁰² Az iparügyi miniszter 1944. évi rendelete ugyan a legkisebb béreket további átlag 12 %-kal emelte, mégis a reálkeresetek 1944. őszére jelentékenyen csökkentek, amit sem az 1943. évi bérrendezésnél fizetett 60 %-os drágasági pótlék, sem a nominálisbérek lassu emelkedése nem egyenlített ki. A szövőde munkásai ezért 30-36 %-os béremelést köve-

teltek. Az anyagi helyzet romlása minimálisan e százalékaránynak felelt meg, de a követelést a gyárvezetés elutasította. A munkások reálbérindexe 1943 őszére az 1938. évi 100-ról 91-re esett, miközben a bankjegyforgalom 1938-1944 között 14-szeresére nőtt, és az árufedezet csökkenése szintén áremelkedést váltott ki. A nagykereskedelmi árindex a világháború kitörésétől - a hivatalos kimutatás szerint is - 220 %-kal emelkedett. Mindez a pengő fokozódó elértéktelenedését jelezte.

A vállalat vezetői és tisztviselői azonban a "hadinyereségekből" magas illetmények, juttatásokat élveztek. A 160 tisztviselő személyenkénti illetménye az 1940-es évek elején a 10 ezer P-t is meghaladta, ami a Hitelbank konszernjében másutt nem fordult elő. A gyárigazgatók, cégvezetők jövedelme pedig ezt az átlagot messze meghaladta. Reinhold vezérigazgató évi illetménye pl. 1942-ben 182 ezer P-t, míg Tobis Schulze ügyvezető igazgatóé 110 ezer, illetve 76 ezer P-t tett ki.¹⁰³

Az alacsony munkabérek miatt a Fésűsfonó munkásai közül 1942 közepétől többen kiléptek, és a magasabb kereseti lehetőségeket nyújtó iparágakba mentek át. 1944 júniusára a régi 1500 főnyi létszám 1080 főre apadt. A dolgozók egy részét katonának vitték, de a kilépéseknél 1944 nyarától az egyre fokozódó háboruellenes hangulat szintén közrejátszott. A munkahely elhagyása miatt szigorú szabályokat léptettek életbe. A Fésűsfonó több munkását 3-4 heti fogházbüntetésre ítélték, heti 1 napi böjttel és kemény fekhellyel szigorítva. S mivel ez sem használt, a vállalat hadiüzemi személyzeti parancsnoka előírta, hogy a "munkafegyelem feltétlen fenntartása érdekében azokat a hadiüzemi alkalmazottakat, akik a munkafegyelmet súlyosan megsértik, rendőrhatalósági őrizet alá kell helyezni (internálni kell)".¹⁰⁴

Az idősebb, jól képzett mesterek is elhagyták a gyárat. Nem maradt utánuk jóformán senki, aki az utánpótlás felnevelését vállalhatta volna.¹⁰⁵ A vállalat tanoncokat alig alkalmazott, de 18 éven aluli fiatal lányokat és fiukat - tanoncszerződés nélkül - gyermekmunkaerőként annál inkább (1943-ban 237 lányt és 37 fiút). Hogy miért zárkózott el a vállalat a tanoncok felvételétől, a tőkés vezetés a következőképpen válaszolta meg: "Az üzem szempontjából nem segítség az, hogy tanoncszerződéssel alkalmaz fiatalokat, akiket két vagy még több évig az összes osztályokon kénytelen hónapokon át foglalkoztatni, és amikor két év után szabadul, messze van még a jól begyakorolt, betanított szövő munkájától. Az eredmény az, hogy a gyár, abból a célból hogy segítsen magán, 18 évesnél idősebb munkásokat fog betaníttatni, munkásként alkalmazni ahelyett, hogy fiatalabb munkásokkal két évre szóló tanoncszerződés után egy nagy igénnyel bíró munkást kapjon, akit egyáltalán nem elégít ki a szövőmunka, hanem a legelső alkalmat felhasználja arra, hogy amennyiben az üzemben nem tud érvényesülni, máshová menjen, és ott boldoguljon." Nem váratlan a vállalat további érvelése sem: "Általános társadalmi betegségünk ez, ami a kereseti viszonyoktól eltekintve, a munkaspályát alig-alig tekinti elfogadható életmegoldásnak, aki tanoncként, előírászerűen valamivel nagyobb látókörre tett szert. Hazánkban épp a hiányos ipari múlt következtében nem rendelkezünk a megfelelő

gyáripari alaprétéggel (azaz a Fésűsfonó felfogása szerint betanított munkásokkal) és középosztállyal, és teljes mértékben hiányzik annak - különösen női munkaerők vonalán - a megbecsülése is. Aki csak valamit is tanult, mindjárt több akar lenni és a munkás sikkján nagy többségben csak a félresikerült existenciák maradnak meg.¹⁰⁶ A tanulás nem számított erénynek, mert a gyár érdekeinek csak ellentmondásosan felelt meg. Tanuljon a munkás, de csak annyit, amennyi ahhoz elég, hogy nagyobb ismeretanyag hiányában ne hagyhassa el törzsmunkahelyét. Ez volt a Fésűsfonó törzsgárdakiépítési koncepciója. A "félresikerült existenciákat" pedig a tanulatlan textilipari munkásságnak az a része alkotta, amelyiknek a "hiányos ipari mult" valóban nem adta meg a lehetőséget a felemelkedésre, akik ebben az értelmezésben ténylegesen befejezetlen existenciák maradtak, s akiknek felemelkedése nem állt a vállalat érdekében.

A munkásérdekek hadigazdálkodási képviselőjére hozta létre az 1944. évi iparügyi miniszeri rendelet az üzemi munkaügyi választmányokat. A delegátusok felét a munkások választhatták titkos szavazással.¹⁰⁷ A választás azonban a Fésűsfonóban botrányba fulladt. A szavazásra jogosult 843 választóból mindössze 272 szavazó járult az urnához bizonyosságul annak, hogy nem értenek egyet az államilag szabályozott munkáképviselői rendszerrel.

A gyár munkásai és a Kommunista Párt közötti kapcsolat Szabó Károly révén erősödött. A gyár kommunistái, amikor a Harmadik Birodalom csapatai Csehszlovákiába bevonultak - más üzemekhez hasonlóan - röplapokat terjesztettek. Szabó Károly 1940-re kis csoportot szervezve agitációs munkát folytatott és szabotázsakciókat hajtott végre. A szervezkedés nagy óvatosságot igényelt, mert a vállalat életében a nyilasok és a Volksbund mozgalmat támogatók súlya jelentős volt. A vállalaton belüli illegális mozgalmat 1941-ben Szabó Károly bevonultatásával érzékeny veszteség érte. Baloldali beállítottságú társai szintén katonai behívókat kaptak. A gyárban maradt kommunista csoport súlya azonban a sztálingrádi csata után növekedett. Szabó Károly is visszatért a frontról, és 1943 novemberétől ismét folytatta szervező munkáját. 1944 közepétől gyári fegyveres csoportot szervezett az üzem kitelepítésének meggátolására. A csoport (Jantai Árpád, Kovács Lajos, Horváth Ferenc) kapcsolatban állt a Somogyi Miklós vezette rózsadombi partizáncsoporttal. Szabó Károlyt azonban 1944 júniusában ismét katonai szolgálatra hívták be Alsódabasra, ahonnan megszökve újra a gyárat kereste fel. 1944 utolsó hónapjaiban októberi letartóztatásáig katonaszökevényként élt. A mozgalmi munka irányítását ekkor Kovács Lajos vette át.¹⁰⁸

A gyár munkásai a 30-as évek közepétől eszmeileg egységesebbé váltak. A vállalat legöntudatosabb, részben kommunista, munkásai a munkaügyi választmánnyal szemben hozták létre 1944. szeptember 12-én saját demokratikus szervüket, az illegális üzemi bizottságot. Elnöke Szabó Károly, alelnöke Jantai Árpád mérnök lett. A bizottság legfőbb feladata az üzem kitelepítésének megakadályozása, munkasza-

botázsok szervezése, a felszabadulás utáni építőmunka beindítása lett. Az üzemi bizottság korai megalakítása, illetőleg működése következtében vehette át a gyárban a munkásság a hatalmat zökkenőmentesen 1945. január 10-e után.¹⁰⁹

A Hazai Fésűsfonó- és Szövőgyár Rt. termelésének és átlagos eladási árainak alakulása 1923-1924

Év	Fésült szalag		Fésűsfonal		Fésűsszövet		Kártolt fonal		Bér- mosás	Bér- fésülés	Bér- fonás	Bér- festés
	ter- melés q	átl.ela- dási ár P/q	ter- melés q	átl.ela- dási ár P/q	ter- melés q	átl.ela- dási ár P/q	ter- melés q	átl.ela- dási ár P/q				
mázsában												
1923	-	-	-	-	78043	-	-	-	-	-	-	-
1924	1489,0	-	899,8	-	403425	-	-	-	-	-	-	-
1925	904,0	-	1762,0	-	391618	-	-	30,00	-	-	-	-
1926	725,3	-	2304,4	-	488866	-	-	98,00	-	-	53,81	-
1927	329,2	11,48	2852,5	16,51	552168	14,27	-	46,62	6,87	-	519,59	-
1928	334,6	13,44	2989,6	16,33	35903	16,06	-	-	-	-	261,95	-
1929	374,0	9,97	3319,8	12,99	257040	14,38	-	-	-	-	-	-
1930	163,3	6,12	4147,3	9,84	337765	12,98	-	-	-	-	-	-
1931	734,3	4,87	4429,1	8,43	360491	10,58	-	-	-	-	-	-
1932	1881,9	4,94	3605,1	9,11	322108	9,55	-	18,98	6,49	-	154,6	32,50
1933	3577,0	5,27	5279,2	8,20	453959	8,53	-	99,44	6,34	1237,4	1237,4	142,00
1934	3620,7	6,27	6517,2	8,63	534315	8,88	-	158,15	7,03	2858,4	2182,43	1238,66
1935	3781,7	5,83	6849,9	8,42	552360	8,84	-	313,54	5,99	1957,0	1308,45	1174,47
1936	3932,3	7,39	6125,4	9,86	574560	9,78	-	465,28	6,58	3355,5	2971,4	946,83
1937	3005,2	8,97	5402,0	11,29	537694	10,76	-	469,18	8,08	3607,1	3490,3	948,52
1938	2715,0	7,82	3685,0	10,98	532688	10,10	-	466,77	8,72	4595,8	612,04	1118,76
1939	3201,0	7,65	5074,0	10,55	696897	10,02	-	576,00	8,88	2530,0	1738,0	1269,00
1940	2241,0	11,73	5037,0	11,48	723082	11,74	-	575,00	7,68	2862,0	1718,0	1307,00
1941	3055,0	15,30	5580,0	15,86	892837	15,00	-	527,00	7,47	2801,0	3071,0	943,00
1942 ^x	-	-	-	-	-	-	-	534,00	7,54	2644,0	3014,0	535,00
1943	1631,0	25,30	4132,0	27,35	770029	16,80	-	509,00	11,83	2275,0	2236,0	1094,00

^x Az 1942. évi adatok nem ismereteseik.

II. sz. táblázat

Az egységnyi termékre jutó gyártási és bérköltség alakulása pengőben (1932-42)

	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942
1 kg mosás	0,363	0,319	0,309	0,342	0,374	0,368	0,355	0,412	0,514	0,573	0,805
1 kg fésűlés (fésült-szalag és koc)	0,348	0,285	0,303	0,251	0,282	0,353	0,508	0,466	0,608	0,759	1,126
1 kg előfonás	0,311	0,325	0,296	0,305	0,335	0,391	0,515	0,443	0,549	0,615	0,934
1 kg finomfonás	0,653	0,678	0,631	0,654	0,730	0,794	0,870	0,780	0,904	1,133	1,692
1 kg cernázás nyersfehér	0,492	0,483	0,416	0,451	0,485	0,517	0,580	0,562	0,672	0,805	1,337
1 kg cernázás tarka	0,650	0,605	0,486	0,540	0,585	0,793	0,732	0,679	0,865	0,991	1,354
1000 vetés	0,585	0,481	0,471	0,511	0,569	0,578	0,555	0,502	0,522	0,580	0,887
1 m kivarrás (darabban festett)	0,290	0,243	0,319	0,312	0,300	0,259	0,236	0,222	0,241	0,276	0,339
1 m kivarrás (fonalban festett)	0,373	0,298	0,340	0,325	0,298	0,269	0,236	0,222	0,241	0,276	0,339
1 kg darabfestés	1,391	1,347	1,414	1,359	1,467	1,533	1,913	1,801	1,785	1,942	2,220
1 kg fonalfestés	1,333	1,333	1,182	1,108	1,044	1,131	1,205	1,209	1,609	1,473	2,120
1 m kikészítés	0,582	0,429	0,408	0,464	0,459	0,489	0,448	0,044	0,670	0,831	0,886
1 kg ácsésvélés	-	0,106	0,087	0,081	0,091	0,100	0,091	0,086	0,102	0,124	0,184
1 kg motollálás (gom-bolyítás)	-	0,088	0,086	0,094	0,086	0,095	0,100	0,116	0,118	0,164	0,228
1 kg felcsésvélés	-	0,704	0,453	0,605	0,476	0,467	0,385	0,352	0,374	0,390	0,481
1 kg keresztcsésvélés	-	0,138	0,130	0,133	0,137	0,137	0,135	0,165	0,172	0,168	0,232
1 kg fésűtszalag festés	-	0,941	1,284	1,308	1,366	1,529	1,654	1,684	1,751	1,844	2,635
1 kg kötőfonal festés	-	0,905	0,958	0,985	0,931	1,008	1,054	1,083	1,467	1,688	1,052
1 kg kártoltfonal fonás	-	0,645	1,038	0,967	1,094	0,971	0,836	0,920	1,044	1,356	1,764
1 kg hulladék	-	0,109	0,110	0,107	0,107	0,129	0,306	0,089	0,103	0,112	0,170
1 kg kártoltfonalanyag festés	-	0,980	0,773	1,124	1,161	1,129	1,460	-	-	-	-
1 kg pamut festés	-	1,438	1,337	1,405	1,476	1,427	1,704	1,945	1,881	2,288	2,702
1 kg zsáirkészítmény	-	-	-	-	-	-	0,396	0,380	0,586	0,562	1,290

III.sz. táblázat

A vállalat értékesítési tevékenységének alakulása
1927 - 1944

Év	Megtermelt érték összesen	Előző évi raktár- készlet	Eladásra került	
			Összesen	belföldön
			Pengőben	
1927	9340515	1623423	10963938	8114729
1928	7844784	2203596	10048380	7264155
1929	6279658	1911718	8191376	6867681
1930	6682894	848345	7531239	6269532
1931	6236741	592975	6829716	5943497
1932	5603881	578920	6812801	5794708
1933	7729140	239641	7968781	6494904
1934	9608437	751442	13059879	9271746
1935	9224547	1382119	16006666	9543592
1936	9865595	1239440	11105135	9514778
1937	10606661	1394101	12000762	9801187
1938	7887711	2096917	9984628	8971974
1939	10020028	2492981	12513009	11144631
1940	11898274	2243507	14141801	13414160
1941	19112049	2301253	21421302	19536602
1942	22393247	4813408	27206655	27206655
1943	22537406	4337269	26874675	26874675
1944	-	-	22246323	22246323

IV. sz. táblázat

A vállalati munkáslétszám és a kifizetett napi kereset alakulása
1923 - 1943

Év	Munkáslétszám (október havi adatok alapján)			Ebből fiatalok összesen
	férfi	nő	összesen	
1923	102	244	346	-
1924	170	570	740	-
1925	167	580	747	1
1926	199	776	975	1
1927	247	820	1067	250
1928	206	653	859	223
1929	190	534	724	205
1930	166	498	664	209
1931	164	480	644	220
1932	147	425	572	191
1933	199	592	791	180
1934	206	653	859	74
1935	229	731	960	111
1936	275	707	982	119
1937	313	708	1021	198
1938	232	549	781	114
1939	300	782	1082	178
1940	300	812	1112	222
1941	349	1010	1359	168
1942 ^x	-	-	-	-
1943	288	1030	1318	154

x Az 1942. évi adatok nem ismeretesek.

JEGYZETEK

1. Dr. Szalóky Zoltán, A magyar textilipar története, A magyar ipar, Bp. 1941. 369.
2. A Magyar Országos Levéltár, Magyar Általános Hitelbank (MÁH) iratai, Ipari Osztály (továbbiakban: OL Z 58.) 158. cs. Tóbisch Ferenc, A gyapju gyáripari feldolgozásának története Magyarországon, Bp. 1946. kézirat.
3. A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1922. évi jelentése 293-294.
4. Berend T. Iván - Ránki György, Magyarország gazdasága az első világháború után 1919-29., Bp. 1966., 93-95., 105., 293-294.
5. Sipos Aladár, Budapest gyáripara 1919-33 - Tanulmányok Budapest múltjából, XIII. köt. Bp. 1959. 488.
6. Berend-Ránki, i. m. 105.
7. Kereskedelmünk és iparunk az 1924. évről, Bp. 1925. 347.1.
8. A Pesti Tőzsde, 1931. nov. 26.
9. OL Z 58. 157. cs. A MÁH és a Kohner Bankház közti megállapodás jegyzőkönyve (továbbiakban: jkv.), 1921. dec. 28. és OL Hazai Fésűsfonó és Szövőgyár, Titkársági iratok (Z 1207) 9. t. 1. cs. "Der Störh-Etag Konzern", 1925. ápr. 5.
10. Fővárosi Levéltár (továbbiakban: Flt.) Hazai Fésűsfonó és Szövőgyár irattára (továbbiakban: HFSZ), Titkársági iratok (továbbiakban: Titk.) 1922-29. 1. cs. jkv. 1922. febr. 1.
11. OL Z 58. 157. cs. jkv. a részvénymegoszlásról, 1922. márc. 17.
12. OL Z 58. 157. cs. A HFSZ alapszabályai.
13. OL Z 58. 158. sz. Igazgatósági ülés jkv. 1947. febr. 26.
14. OL Z 58. 157. cs. HFSZ igazgatósági ülései jkv. 1923. okt. 3.
15. OL Z 58. 158. cs. Gründung und Entwicklung der Vaterlaendischen Kammgarnspinnerei u. Weberei A.G. (1928/?) és Berend-Ránki i. m. 240-241.
16. HFSZ 003/b. A Kereskedelmi Minisztérium engedélye a Fésűsfonó részére 1934. január 30., valamint A vállalat általános adatai 1947. okt. 6.
17. Kereskedelmünk és iparunk az 1922. évről, Bp. 1923., 293-294.
18. Gründung und Entwicklung der Vaterlaendischen Kammgarnspinnerei u. Weberei A.G. (1928/?) és Berend-Ránki i. m. 240-241.

19. OL Z 58. 158. cs. Revisionsbericht, Vaterländische Kammgarnspinnerei und Weberei A.G. Bp., 1929. júl. 31.
20. HFSZ, 003. Arbeiterstundenvergleiche 1929. nov. 4.
21. Flt. HFSZ Titk. 1922-29. ds. Rendkívüli közgyűlési jkv., 1924. dec. 9.
22. Uo.
23. OL Z 58. 3. sz. Ismertetések az érdekköri vállalatokról é.n.
24. Berend T. Iván - Ránki György, Magyarország gyáripára a második világháború előtt és a háború időszakában (1933-1944), Bp. 1958. 8-12. 216.
25. OL Z 58. 158. cs. Feljegyzés a Fegyvergyárat megillető preecipiumról a Fésűsfonóval szemben, 1932. máj. és a Pesti Tőzsde, 1931. nov. 26., és 1933. nov. 20.
26. HFSZ, 506-8-12. Gegenüberstellung der wichtigsten Daten der Webereien... 1932. márc.
27. HFSZ 143-1-8. Bericht über die Betriebstagung am 19. Dez. 1929.
28. HFSZ, 201. Tóbisch Ferenc levele Werner Stöhr-höz 1930. szept. 29.
29. OL Z 58. 157. cs. Közgyűlési jkv. 1933. jún. 30.
30. OL Z 58. 158. cs. A lipcsei Treuhandgesellschaft jelentése a Fésűsfonó 1932. XII. 31. -i mérlegéről.
31. OL Z 58. 158. cs. Igazgatósági ülési jkv-ek 1929. dec. 6., 1930. jún. 6., szept. 30.
32. Berend-Ránki i.m. 209-210.
33. HFSZ, 003/b. A vállalat általános adatai 1947. okt. 6.
34. OL Z 58. 157. cs. Rendkívüli közgyűlési jkv. 1937. dec. 14.
35. OL Z 58. 7. cs. A Fésűsfonó extern és intern mérlege 1936. dec. 31.
36. OL Z 58. 158. cs. Niederschriften über die Gruppenbesprechung vom 2. März. 1933., 20. Ápr., 5. Nov. 1934.
37. Flt. HFSZ Titk. 1922-43. 5. cs. Igazgatósági ülési jkv. 1933. jún. 14.
38. HFSZ, 003/b. Kereskedelmi Minisztérium engedélye 1934. jan. 30.
39. Flt. HFSZ Müsz. 1938-44. 30. cs. Fésűsfonó berendezése, költségvetése, rentabilitása 1937. aug. 12.
40. A Fésűsfonó gyártási technológiájának ismertetését Dr. Monostori Antal főmérnök, a "Hazai Fésűsfonó és Szövőgyár gyártástechnológiája és gyártmányai az 1923/24-1945. időszakban" c. tanulmánya alapján készítettük el - kézirat.
41. HFSZ, 003. Feljegyzés. é.n. és 003/b. A vállalat általános adatai 1947. okt. 6.
42. OL Z 58. 159. cs. Erläuterungen zum Bilanzentwurf per 31. Dez. 1933. és 1937.
43. OL Z 58. 158. cs. Niederschrift über die am 14. Okt. 1936. in Sitzungssaale der Kammgarnspinnerei Stöhr u. Co., A.G., Leipzig stattgefundene Gruppenbesprechung és Niederschrift über die Gruppenbesprechung vom 25. Nov. 1937.

44. A fonószám a szállított fonalak kilogrammsúlyának és metrikus finomsági számának szorzata volt.
45. Flt. HFSZ Titk. 1939-47. 10. cs. Fésűsgyapjufonal Egyezmény 1937. dec. 9.
46. Katona Béla, Magyarország és közgazdasága, Bp. 1937. 399-400.
47. OL Z 58. 159. cs. Erläuterungen zum Bilanzentwurf per 31. Dez. 1938.
48. OL Z 58. 158. cs. Jelentés a Fésűsfonó 1933. dec. 31-i és 1934. jun. 30-i helyzetéről, - Flt. HFSZ Könyv. 1934-39. 32. cs. Erläuterungen zum Bilanzentwurf per 31. Dez. 1936. és 1937.
49. OL Z 58. 158. cs. Bericht per 2. März. 1938.
50. OL Z 58. 161. cs. Bericht über die Gruppenbesprechung am 31. Mai. 1937. és 6. cs., Érdekköri vállalatok törzslapjai, valamint 159. cs. Erläuterungen zum Bilanzentwurf per 31. Dez. 1938.
51. OL Z 58. 7. cs. A Fésűsfonó extern és intern mérlege 1936. dec. 31.
52. A mobil vagyon elemei: készpénz és bankbetétek, értékpapírok, érdekeltégi részvények, váltótárca, áruadósok, nyers-, segéd- és különféle üzemi anyagok, kész- és félkészgyártmányok, különféle aktívák és átmeneti tételek. A kötelezettségek összetevői: a Mavotex és a MÁH felé törlesztendő hitelek, stb., pénz-, áru-, különféle hitelezők (árueelőlegek), nyugdíjpénztár, egyéb jóléti alapok, különféle passzívák és átmeneti tételek.
53. OL Z 58. 158. cs. Bericht per 2. März. 1938. és 161. cs. Bericht über die Gruppenbesprechung am 31. Mai. 1937.
54. Flt. HFSZ Titk. 1924-44. 7. cs. Magyar Textilgyárosok Országos Egyesületének közgyűlési jegyzőkönyve, 1941. okt. 28.
55. HFSZ, 001. Jelentés a Stöhr céghez 1939. jul. 17.
56. OL Z 58. 158. cs. Igazgatósági ülési jkv., 1941. jun. 9.
57. OL Z 58. 161. cs. Feljegyzés a Fésűsfonó beruházási programjáról, 1942. nov. 13.
58. OL Z 58. 161. cs. Feljegyzés 1943. ápr. 30.
59. OL Z 58. 158. cs. Igazgatósági ülési jkv., 1944. jun. 20.
60. OL Z 58. 157. cs. A MÁH feljegyzése a Gyapjumosó ügyében, 1941. máj. 2.
61. OL Z 58. 162. cs. Jelentés a Budavidéki és Újpesti Gyapjumosó átvételéről 1942. febr. 28., Feljegyzések 1942. márc. 9., 24. és 161. cs. Feljegyzés 1942. febr. 17.
62. OL Z 58. 158. cs. Igazgatósági ülési jkv. 1940. nov. 17. és 161. cs. Feljegyzés 1943. ápr. 28.
63. A cérnázásnál az eddigi egyágu kártolt fonalakból előállított szöveteket a kártolt fonalnak egy jóval vékonyabb kifonású fésűsfonalból készített cérnával cérnázták.
64. HFSZ, 050/b. Kovalszky főhadbiztos megjegyzései a kártolt és fésűsfonalcérnából készült legénységi posztóárukhhoz 1941. dec. 27.

65. HFSZ, 150/b. Tóbisch Ferenc levele a Bp. Sz. Főv. Közlekedési Rt., Központi Anyagbeszerző Szakosztályához 1942. okt. 16., Feljegyzés 1942. jun. 12. és 050. A Fésűsfonó megkeresése a HM 17/c. osztályához 1944. febr. 18.
66. Flt. HFSZ Titk. 1924-44. 7. cs. Fésűsfonó felterjesztése az Iparügyi Minisztériumhoz 1943. aug. 10., és Fésűsfonalak magyar műrostanyagból 1944. febr. 4.
67. Flt. HFSZ Müsz. 1926-48. 29. cs. Feljegyzés a standard gyapjucikkek gyártásáról 1942. jan. 27. és 24. cs. Megjegyzések a gyapjuszövetek standardizálásához 1941. dec. 17.
68. HFSZ, 003. Haditermelési terv 1944/45-re és 003/b. Kérdőpontok a gyapjufonógyárak adatszolgáltatásához 1944. szept. 9.
69. Uo.
70. HFSZ, 003. Feljegyzés üzeink teljesítőképességéről és kihasználásáról 1942. márc. 3.
71. Flt. HFSZ Titk. 1940-44. 20. cs. A Fésűsfonó beadványa az Árellenőrzés Országos Kormánybiztosához 1940. okt. 10. és HFSZ irattára, 050/b. Feljegyzés a fésűsfonalak új árának megállapításáról 1943. szept. 13.
72. OL Z 58. 160. cs. Erläuterungen zum Bilanzentwurf per 31. Dez. 1939. és 161. cs. Jegyzet 1943. ápr. 27.
73. OL Z 58. 160. cs. Erläuterungen zum Bilanzentwurf per 31. Dez. 1940.
74. OL Z 58. 160. cs. Feljegyzés az áralakulásokról 1943. dec. 15.
75. HFSZ, 003/b. A vállalat általános adatai 1947. okt. 6. és OL Z 58. 158. cs. Igazgatósági ülési jkv. 1942. nov. 24.
76. OL Z 58. 161. cs. Feljegyzés 1943. ápr. 28. és Berend-Ránki i. m. 361-362.
77. OL Z 58. 161. cs. Feljegyzés 1943. ápr. 7.
78. OL Z 58. 161. cs. Közgyűlési jkv. 1939. jun. 30., A Teleszky János Jóléti Alap alapszabályai és 158. cs. Igazgatósági ülési jkv., 1943. ápr. 30.
79. OL Z 58. 161. cs. Levél Czere Béla cégvezetőhöz 1944. jun. 10.
80. OL Z 58. 2. cs. Jelentés a MÁH vállalati érdekeltségéről 1939-ben.
81. OL Z 157. cs. Feljegyzés 1941. ápr. 17.
82. OL Z 58. 157. cs. Ullmann György levele a Magyar Nemzeti Bank igazgatójához 1941. jun. 5.
83. OL Z 58. 157. cs. A Fésűsfonó tőkeemelése 1942. ápr. 30.
84. OL Z 58. 161. cs. Feljegyzés 1944. jul. 10. és Berend-Ránki i. m. 540.
85. OL Z 58. 162. cs. Feljegyzés a Fésűsfonó ingóságainak 1944. év második felében eszközölt részleges Nyugatra telepítéséről 1946. jul. 9.
86. OL Z 58. 158. cs. Az 1947. évi közgyűlési jegyzőkönyv fogalmazványa.

87. Pl. Arch. 657. f. 7/4. 6.e. Tóbisch Ferenc, 45 nap Budapest ostromából és megszállásából a Hazai Fésűsfonó és Szövőgyárban - Naplófeljegyzéseim 1944. dec. 25-től 1945. febr. 7-ig., Bp. 1945. ápr. 5.
88. Flt. HFSZ Könyvelési iratok (továbbiakban: Könyv.) 1923-47. 31. cs. - Statisztikák alapján.
89. Flt. HFSZ Könyv. 1923-47. 31. cs. - Statisztikák alapján.
90. Népszava, 1927. nov. 23.
91. Flt. HFSZ Könyv. 1929-47. 31. cs. - Statisztikák alapján.
92. HFSZ, 020. Betrifft, Arbeiterlöhne in der Spinnerei, 1929. szept. 23., valamint 143-1-8. Bemerkungen zu den Notizen des Herrn Jacob betreffs seinen Besuch in Budapest in No. 1932. (1932. dec. 30.) és 002. Gegenüberstellung der wichtigsten Daten der Weber-eien... 1932. márc.
93. Párttörténeti Intézet Archivuma (továbbiakban PI. Arch.) 657. f. 7/4. 6.e. Meghívó, 1931. dec. 9. és Szabó Károly visszaemlékezése a Fésűsfonó üzemi bizottságának megalakulásáról. A visszaemlékezést Rácz Béla, a Külügyminisztérium munkatársa bocsátotta rendelkezésemre, valamint 657 7/4. 6.e. Jelentés a f. hó 29-én gyártelepünk körül lejátszódott eseményekről, 1932. jan. 30.
94. Kommunista - "Egy proli a Fésűsfonóból" c. cikke, 1932. febr.
95. Népszava, 1935. nov. 10.
96. A Fésűsfonó feljelentése a M. Kir. Államrendőrség IX. ker. kapitányságához, 1935. nov. 15.
97. Flt. HFSZ Könyv. 1923-47. 31. cs. Statisztikák alapján és HFSZ 143-1-8. Technische Besprechung am 28. Okt. 1936.
98. HFSZ, 020. A Fésűsfonó beadványa a Magyar Textilgyárosok Egyesületéhez, 1937. márc. 24. és Aktennotiz betreffs Lohnminimierung, 1937. febr. 17. és Akkordmunkák bérminimuma, 1937. márc. 2.
99. HFSZ, 020. Tóbisch Ferenc levele a Magyar Textilipari Munkaadó Szövetséghez, 1937. júl. 14.
100. HFSZ, 020. Fésűsfonó felterjesztése az Iparügyi Minisztériumhoz 1939. márc. 25. és Berend-Ránki i.m. 256-272.
101. HFSZ, 001. Jelentés a lipcsei Stöhr céghez 1941. szept. 30., Feljegyzés az új jutalékrendszerrel 1942. dec. 15. és 020/a. Utasítás a szövőüzemben a bér- és akkordrendszerrel kapcsolatos változtatások tárgyában 1943. máj. 2.
102. HFSZ, 020/a. Tóbisch Ferenc jelentése a Magyar Textilgyárosok Országos Egyesületéhez (bizalmas) 1943. aug. 4.
103. OL Z 58. 161. cs. Feljegyzés 1943. ápr. 28.
104. Flt. HFSZ Titk. 1922-44. 7. cs. Tóbisch Ferenc levele.
105. HFSZ, 001. Jelentés a lipcsei Stöhr céghez 1943. júl. 22. és nov. 17.

106. HFSZ, 023/a. A Fésűsfonó felterjesztése a Magyar Textilgyárosok Országos Egyesületéhez 1943. jan. 9.
107. Flt. HFSZ Titk. 1924-44. 7. cs. Munkaügyi Választmányi jkv. 1944. okt. 24. és HFSZ irattára, 020/a. Tóbisch Ferenc jelentése az Országos Ipari Munkaügyi Felügyelőségnek 1944. szept. 6. Gáspár Ferenc - Jenei Károly - Szilágyi Gábor, A munkásság az üzemekért, a termelésért 1944-45. - Dokumentumgyűjtemény, Bp. 1970. - kéziratban.
108. Rácz Béla - Strassenreiter Erzsébet, Az üzemi bizottságok szervezete 1944-48., Klny. Történelmi Szemle 1965/2-3. sz. 201. és Szabó Károly visszaemlékezése.
109. Az Üzemi Bizottságok a munkáshatalomért 1944-48, Összeáll.: Jenei Károly, Rácz Béla, Strassenreiter Erzsébet, Bp. 1966. - Üzemi Bizottság jegyzőkönyve, 1945. febr. 7.

A vállalat irattári anyagát 1971-ben a Magyar Országos Levéltár vette át megőrzésre. Az egykori irattári jelzetek alatt azonban a hivatkozott dokumentumok visszakereshetők.

GESCHICHTE DER VÄTERLANDISCHEN KAMMGARNSPINNEREI
UND WEBEREI 1922-1945

Die Studie stellt die Geschichte der im Jahre 1922 in Budapest gegründeten Ungarischen Kammgarnspinnerei und Weberei von der Gründung des Unternehmens bis zur Befreiung des Landes vom Faschismus dar. Sie Veranschaulicht die Verhältnisse der Textilindustrie nach dem Ersten Weltkrieg und weist darauf hin, dass den Entwicklungsmöglichkeiten der Textilindustrie fast keine Grenzen gesetzt waren, was einerseits mit der autarken Wirtschaftspolitik nach dem Ersten Weltkrieg, anderseits damit in Zusammenhang gebracht werden kann, dass die heimischen Betriebe der Textilindustrie den Bedarf des inländischen Verbrauchs bei weitem nicht zu decken vermochten. Unter solchen Bedingungen bot sich die Gründung eines Kammgarne und Stoffe herstellenden Unternehmens als günstige Investition. An der Gründung nahmen ausser der Ungarischen Allgemeinen Kreditbank und des Bankhauses Kohnert - die die bedeutendsten Vertreter der ungarischen Kapitalgruppe waren - auch deutsches Kapital teil. Von deutscher Seite galten die Elberfelder Textilwerke und die Leipziger Firma Stöhr als die bedeutendsten Kapitalpartner.

Nach Klärung der Umstände der Gründung befassen wir uns mit der Produktions und Wirtschaftspolitik des Unternehmens in den Jahren 1923-1925. Infolge des übertriebenen Profithungers der gründenden Banken sowie der verfehlten bzw. überdimensionierten Betriebsinvestitionen und der nicht entsprechenden Betriebsorganisation musste, das mit 380 Millionen Kronen Grundkapital gegründete Unternehmen bedeutende Defizite verbuchen, was nur allzubald die Sanierung des Unternehmens erforderte.

Die im Jahre 1929 begonnene Sanierung zog sich bis 1931 hinaus, während dieser Zeit wurde durch Rationalisierung des Betriebs des Unternehmens die Grundlage für eine spätere Entwicklung geschaffen. Es verdient erwähnt zu werden, dass es zur Sanierungsoperation gerade zur Zeit der Weltwirtschaftskrise kam und sich die Kammgarnspinnerei zu einem recht günstig prosperierenden Unternehmen entwickelte. Wir weisen darauf hin, dass die krisenfreie Entwicklung der Textilindustrie durch eine fast völlige Einstellung der Einfuhr ausländischer Textilwaren gewährleistet wurde. Die

Durchführung der Sanierung hing mit der planmässigen Gestaltung der Produktion und Betriebsführung des deutschen Kapitalkonzerns eng zusammen, in deren Rahmen sich die Produktivität der Kammgarnspinnerei steigerte. Wir befassen uns eingehend mit den Betriebserweiterungen und der Produktionstechnologie, welche die Grundlage der Modernisierung des Unternehmens bildeten. Die Studie analysiert die Produktionsergebnisse und prüft die kapazitätsausnutzung. Durch Vergleich der externen und internen Betriebsbilanzen legt sie Methoden der Kapitalanhäufung dar und bietet einen weiten Raum zur Erörterung der Kartellpolitik und -tätigkeit des Unternehmens.

Die Studie erörtert in einem besonderen Kapitel die Tätigkeit des Betriebes in den Jahren des Zweiten Weltkrieges. Sie skizziert die Schwierigkeiten der Kriegswirtschaft, die Sorgen der Organisierung der Rohstoffversorgung und die Kriegsinvestitionen. Sie verfolgt die Gegebenheiten der Typenanfertigung und der Verwendung von Abfallmaterial, die Verkaufsverhältnisse während des Krieges und die Gestaltung der Kriegsgewinne. Sie beschäftigt sich eingehend mit den Interessengegensätzen der ungarischen und deutschen Kapitalsgruppe sowie mit den Problemen im Zusammenhang mit der Evakuierung der Fabrik. Ein besonderes Kapitel behandelt die Lohnverhältnisse der Arbeiter der Kammgarnspinnerei sowie die Tätigkeit der Fabriksarbeiter in der Arbeiterbewegung und ebenso die Bedeutung des illegalen Betriebsausschusses und der Betriebsorganisation der Kommunistischen Partei. Die Studie ergänzen im Anhang Tabellen, welche die wesentlichsten Produktions-, Selbstkosten-, Verkaufs-, Belegschaftsdaten usw. enthalten.

A HAZAI FÉSÜSFONÓ- ÉS SZÖVŐGYÁR TÖRTÉNETE (1945-1975)

I. A GYÁR FELSZABADÍTÁSA, AZ ILLEGÁLIS ÜZEMI BIZOTTSÁGOK
TÖKÉS VEZETÉSÉNEK ÚJJÁSZERVEZŐDÉSE

A Vörös Hadsereg katonái lendületes támadása elől 1945. január 11-én d. u. fél egykor az elcsigázott, alkoholmámoros fasiszta német hadsereg katonái fejvesztve futottak a Fegyvergyár felé. "Nagyon sok sebesültjük van - olvasható Tobisch Ferenc, a gyár akkori ügyvezető igazgatójának a naplójában - sebesültjeiket elvitték, de a löszert, felszerelés nagy részét, telefonvezetéseket mind hátrahagyták. Így az éjjelre tervezett rendes visszavonulás helyett felbomlás és szétverés következett be." ¹

Nem sokkal három óra előtt akna robbant a gyár Gubacsi uti kapuja előtt, néhány perccel később ezen a kapun lépett be a felszabadító Vörös Hadsereg első "szőke, intelligens képű, ápolt fiatal" ² katonája, öt harcostársai követték. Félóra alatt átfésülték a gyártelepet, majd a szomszéd gyár átkutatásához kezdtek. A fasiszták onnan is elmenekültek. Rövidesen megérkezett a felszabadító egység parancsnoka, egy ezredes és kísérete, "valamennyien tisztántartott, ápolt, jóltáplált külsejű, jól öltözve és géppisztollyal felszerelve". ³ A támadó győztes egység nem állt meg a gyár kerítésénél, hanem tovább verte, üldözte a fasiszta német hadsereget. Az első támadó hullámot a második, harmadik és a többiek követték. Egy hét múlva, január 18-án Pest egészen felszabadult.

Pest fel nem szabadított részén az illegális ÜB több tagja rejtőzött. A gyár területén és a gyárhoz közel lévő Erzsébeten lakó munkások már az első napokban öntevékenyen hozzáláttak a gyár értékei védelmének megszervezéséhez. E hősi, önfeláldozó munkába a gyártelepen lakó ügyvezető igazgató, Tobisch Ferenc, valamint Bátorfi Ferenc üzemmérnök is bekapcsolódott. Tobisch január 17-én a termelés engedélyezésének érdekében az Erzsébet Néptanácsához, a kommunista vezetés alatt álló forradalmi népi szervhez, a születő népi hatalom helyi szervéhez fordult.

Kezdetben a gyár kommunistái, élenjáró munkásai előtt is kiforratlan volt még a tőke és a munka leendő együttműködésének méréteke, módja és mikéntje. Az utkeresés napjaiban 1945. január 19-én a gyár vezetésére egy hét tagú Ideiglenes Intézőbizottságot alakítottak. ⁴ A gyár fizikai munkásai és szellemi dolgozói mellett a vezetésben he-